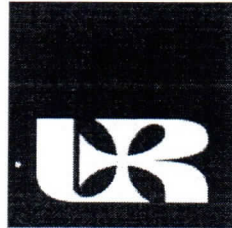

Uniwersytet Rzeszowski

WYDZIAŁ BIOLOGICZNO - ROLNICZY

Renata Kasper – Pakosz

**Etnobiologiczna charakterystyka roślin i grzybów
na targach Polski południowo-wschodniej
ze szczególnym uwzględnieniem gatunków dziko
rosnących**

Praca doktorska przygotowana pod kierunkiem
dr hab. Łukasza Łuczaja, prof. UR

Rzeszów 2017

Składam serdeczne podziękowania
promotorowi mojej pracy:
dr hab. Łukaszowi Łuczajowi, prof. UR
który wprowadził mnie w dziedzinę etnobotaniki.
Dziękuję za zaangażowanie, okazaną cierpliwość,
wyrozumiałość, poświęcony czas oraz
stworzenie przyjaznej atmosfery pracy.

Szczególne podziękowania kieruję w stronę:

dr Marcina Pietrasa z Instytutu Dendrologii Polskiej Akademii Nauk
w Kórniku,
za życzliwą pomoc przy przeprowadzaniu badań grzybów
w oparciu o metody identyfikacji molekularnej,

Dr hab. Krzysztofa Oklejewicza, prof. UR
za życzliwą pomoc i cenne wskazówki merytoryczne.

*Dziękuję również mojej **Rodzinie**,*
za zaangażowanie, cierpliwość i wyrozumiałość
- szczególnie moim Dzieciom
za każdą pomoc i wsparcie oraz wszystkim,
którzy wspierali mnie i w jakikolwiek, inny sposób
przyczynili się do powstania niniejszej pracy doktorskiej.

Spis treści

1. Wstęp

1.1 Etnobotaniczne badania targów na świecie i w Polsce – przegląd prac (str.4)

1.2 Badania etnobotaniczne w woj. podkarpackim na tle dorobku polskiej etnobotaniki (str.15)

1.2.1 Stare zielniki i poradniki (str.15)

1.2.2 Druga połowa XIX w. do I wojny światowej - okres wzmożonych badań (str.19)

1.2.3 Okres międzywojenny - od 1918 do 1939 (str.21)

1.2.4 Okres powojenny od 1945 do chwili obecnej (str.23)

1.3 Cel badań (str.31)

2. Materiały i metody badań (str.32)

2.1 Teren badań (str.32)

2.2. Opis badanych targowisk i rozmówców (str.35)

3. Wyniki (str.40)

3.1. Rośliny zanotowane w sprzedaży (str.40)

3.2. Gatunki dziko rosnące (str.63)

3.3 Gatunki ozdobne (str.69)

3.4 Gatunki obrzędowe i inne (str.70)

4. Dyskusja (str.78)

4.1 Grzyby (str.78)

4.2 Gatunki chronione (str.81)

4.3 Porównanie asortymentu targów południowo – wschodniej Polski z targami świata i innymi badaniami roślin i grzybów na Podkarpaciu (str.88)

5. Wnioski (str.94)

Literatura (str.97)

1. Wstęp

1.1 Etnobotaniczne badania targów na świecie i w Polsce – przegląd prac

Badania etnobotaniczne ukierunkowane na związki między roślinami i kulturą społeczeństw usytuowane są na pograniczu botaniki i etnologii. Dotychczas prowadzone były wśród społeczności wiejskich i dopiero niedawno zajęto się tzw. „etnobotaniką miejską” (Prance 1991, Kujawska 2011, Sucholas 2016). Regułą jest, że miasto postrzegane jest jako ośrodek dla okolicznych wsi, dlatego targi w miastach były również ważnym miejscem pozyskiwania informacji o użytkowaniu roślin. Plac targowy jest to wydzielony teren przeznaczony do handlu, zazwyczaj na otwartej powierzchni. Handel odbywa się w wybranych dniach tygodnia. Dla etnobiologa jest to ważne miejsce kulturowej wymiany informacji, które ukazuje najważniejsze, ogólnodostępne rośliny użytkowane w danym społeczeństwie. Niemniej należy uwzględnić fakt, iż część gatunków pozostaje tylko w obiegu domowym i nie trafia do sprzedaży. Wynikać to może z rzadkości danego produktu, relikтового charakteru użytkowania lub innych czynników. Targ daje możliwość łatwego kontaktu zarówno ze sprzedającymi jak i kupującymi oraz szybkiego pozyskiwania materiału dokumentacyjnego, często niestety niepełnego – np. sprzedawane są owoce, a brak reszty rośliny (zob. Nguyen 2005). Jest to też dobra przestrzeń do szkolenia studentów etnobotaniki lub botaniki użytkowej, ponieważ jest miejscem handlu dostępnym zarówno dla rolników jak i zbieraczy dzikich roślin leśnych i łąkowych (Nguyen i in. 2008). Cywilizacyjne zmiany pociągają za sobą modyfikacje asortymentu i przemiany jego zastosowań. Przykładowo w latach 30-tych XX wieku w Poznaniu sprzedawano 79 gatunków roślin i 56 gatunków grzybów, wymienić to można takie taksony jak robinia – *Robinia pseudacacia* (kwiaty), brzoza – *Betula verrucosa* (sok, liście, pąki, kora), łopian – *Arctium lappa* (korzenie) czy

grzyb brzozowy (białoporek brzozowy, *Piptoporus betulinus* (Szulczewski 1932, 1933). Znaczna część tych gatunków nie jest dzisiaj już sprzedawana na targach w Polsce wcale.

Według wyliczeń Borrisa (1996) na Ziemi jest około 250 000 - 500 000 gatunków roślin, a tylko niewielką ich część (1-10 %) wykorzystuje się jako żywność dla ludzi i zwierząt. Jak podaje Moerman (1996), większość opisanych roślin nie jest jeszcze dostatecznie przebadana pod kątem właściwości leczniczych. Podobne spostrzeżenia przedstawili Amiri i Joharchi (2013). Stwierdzili oni, że w wielu krajach wciąż jest wiele roślin leczniczych, które nie zostały dobrze zbadane chemicznie i farmakologicznie. Mimo wielu nowoczesnych metod leczenia w wielu rejonach świata nieprzerwanie korzysta się z tradycyjnej medycyny, opartej na wykorzystaniu roślin. Zdarza się, że nieznanne lub mało znane rośliny lecznicze odkrywa się na targowiskach, szczególnie w mniej zbadanych terenach o dużej bioróżnorodności (Martin 1992). Dlatego ważne jest, aby nie utracić tak istotnej dla człowieka i bogatej spuścizny nazywanej w jęz. angielskim Traditional Ecological Knowledge (TEK, tradycyjna wiedza ekologiczna, definicje zob. np. Berkes i in. (2000) i Houde (2007)).

W dalszej części tego rozdziału chciałabym przedstawić w sposób usystematyzowany zjawisko sprzedaży roślin na targowiskach całego świata, wraz z wynikami badań botanicznych, dokumentujących różnorodność gatunków i sposób ich zastosowania wśród różnych społeczności w okresie ostatnich stu lat.

Ideę dokumentacji roślin na targowiskach zapoczątkowali niezależnie od siebie dwaj polscy uczeni Muszyński i Szulczewski. Jan Muszyński, wybitny farmaceuta, jest autorem najstarszych doniesień o roślinach sprzedawanych na targach. Jego artykuł ukazał się w *Wiadomościach Farmaceutycznych* w r. 1927 (Muszyński 1927; charakterystyka tej pracy zob. też Petkevičius i in. 2014) i przedstawiał gatunki roślin sprzedawanych na ziołowym targu wileńskim. Publikacja ta jest cennym udokumentowaniem gatunków leczniczych roślin,

które znane były w tamtych czasach mieszkańcom Wilna i okolic. Autor zarejestrował ponad sto gatunków roślin i cztery gatunki grzybów. Muszyński zauważył, iż wśród sprzedawanych i stosowanych w lecznictwie roślin, bardzo rzadko spotyka się rośliny silnie działające lub trujące. Najliczniejszą grupę stanowią rośliny stosowane w zaburzeniach przemiany materii, gdyż niewiele było w tamtych czasach podobnie działających leków syntetycznych. Tylko kilka lat później, na początku lat 30-tych XX wieku, Jerzy Wojciech Szulczewski, wielkopolski etnograf i biolog, badał targi w Poznaniu i zarejestrował aż 56 gatunków grzybów i 79 gat. roślin leczniczych (Szulczewski 1933, 1935, przedruk 1996). Co ciekawe badania Szulczewskiego powtórzyła ostatnio Sucholas (2016), która zaobserwowała znaczną redukcję liczby sprzedawanych taksonów, a także przemiany w asortymencie sprzedawanych roślin.

Badaniami targowisk na południu Europy zajmowali się Karousou i Deirmetzoglou (2011) i Hanlidou i in. (2004). Analizowali oni ofertę sklepów i targów na Cyprze i w Grecji. Zarejestrowali po kilkadziesiąt gatunków ziół zarówno rodzimych jak i importowanych. Dokładniejsze analizy historyczne wykazały, że tradycje leczenia sprzedawanymi roślinami na tych terenach sięgają starożytności, są częścią tradycji śródziemnomorskiej, ale mają też swoją lokalną specyfikę.

Wybrzeże Morza Śródziemnego badaniami objęli również Łuczaj i in. (2013). Rejestrowali oni dzikie rośliny jadalne sprzedawane na targach nadmorskich miast Chorwacji. Mieszkańcy tego regionu używają w żywieniu wyjątkowo dużo dzikich warzyw liściowych sprzedawanych w formie mieszanek. Według autorów tradycja jedzenia dużej ilości dzikich warzyw zielonych może wynikać zarówno z silnych wpływów weneckich, jak też i greckich, może też być jednak lokalnym reliktem kultury illyryjskiej.

Na pograniczu bułgarsko-tureckim Nedelcheva i Dogan (2015) zaobserwowali istotne różnice kulturowe w składzie sprzedawanych gatunków na niewielkiej przestrzeni

geograficznej: na przygranicznych targach w Bułgarii sprzedawane są głównie rośliny lecznicze, zaś po stronie tureckiej, najczęściej dzikie warzywa.

W samej Turcji badaniami etnobotanicznymi sprzedawanych w miastach roślin zajmowali się też Ertug (2004) i Dogan i in. (2013). Zarejestrowali oni gatunki jadalne, lecznicze, spożywane przez zwierzęta i wykorzystywane w rzemiośle. Zanotowali szerokie spektrum zastosowań tych roślin: w gospodarstwie domowym, do połowów, wyrobu koszy,miotel, łyżek, amuletów a także w czynnościach rytualnych. Zauważyli, że dzikie rośliny jadalne stanowią tam nadal istotną część diety ludności lokalnej, zwłaszcza biednej wiejskiej społeczności. Jednakże spożywcze użytkowanie dzikich roślin spadło znacznie w ciągu ostatnich pokoleń. Na uwagę zasługuje fakt, iż to w Turcji odnotowano najdłuższą dotychczas listę roślin użytkowych sprzedawanych na targach, aż 390 taksonów (Ertug 2004). Oprócz roślin autorka zanotowała także 7 gatunków grzybów (Ertug 2004).

Ciekawe wyniki o zastosowaniu roślin opublikowali Bussmann i in. (2017), którzy od 2013 – 2015 roku badali rynek roślin leczniczych stosowanych w Borjomi, uzdrowiskowej i turystycznej okolicy w Gruzji. Badacze opisują zestawy leczniczych mieszanek roślin pozyskiwanych ze środowiska naturalnego i zbieranych przez sprzedających. Mieszanki sprzedawane były w pakietach. Każdy sprzedawany zestaw zawierał dokładną listę składników oraz szczegółowe instrukcje jak przygotować lekarstwo, w jakich dawkach mieszankę podawać, a także jak długo należy kontynuować leczenie.

Badania roślin sprzedawanych na targowiskach prowadzono także w innych krajach Azji. Zajmowali się tym Pemberton i Lee (1996) w Korei Pd., Xu i in. (2004) w Chinach, Shirai i Rambo (2014) w Tajlandii, Amiri i Jonarchi (2013), Ghorbani i in. (2017) w Iranie oraz Silalahi i in. (2015) w Indonezji. Handel koreański wykorzystuje części drzew, krzewów, pnączy, jak też rośliny zielne, kwiaty, korzenie, pędy, rozety, żołędzie, świeże i suszone liście, a nawet pyłki, igły sosen i ich zielone szyszki. Rośliny często są sprzedawane często w

postaci suszonej lub przetworzonej, w związku z tym ich identyfikacja na rynku może być trudna. Dlatego Ghorbani i in. (2017) w badaniach prowadzonych w Iranie wykorzystali identyfikację molekularną DNA, na 229 wziętych do badań taksonów, 68 gatunków zidentyfikowano dzięki tej metodzie. Mieszkańcy Azji, szczególnie Chin, uważają często, że dzikie rośliny są zdrowsze i mają więcej wartości odżywczych niż rośliny uprawne. Dlatego w Azji znaczną część roślin sprzedawanych na targach stanowią rośliny jadalne, a lista dzikich warzyw jest bardzo długa (Anderson 1988). W Azji także sprzedaje się na targach rośliny lecznicze (Silalahi i in. 2015) oraz rośliny wykorzystywane w mieszankach leczniczych herbat głównie tzw. chłodzących *liangcha* (Lee i in. 2008, Li i in. 2017) Oczywiście obecne są też dzikie rośliny jadalne (Xu i in. 2004).

Ciekawe obserwacje etnobotaniczne dotyczące targowisk zawierają artykuły z badań w Ameryce Południowej i Środkowej. Prowadzili je De Albuquerque i in. (2007) w Brazylii, Bye w Meksyku (1986), Macia i in. (2005) w Boliwii. Cechą wyróżniającą dla tego kontynentu jest szeroko rozpowszechnione zastosowanie roślin w rytuałach magiczno-religijnych, przy nie słabnącym użyciu roślin do celów leczniczych.

W latach pomiędzy 1995 a 2002, na targach Brazylii zaobserwowano niemal trzykrotny wzrost liczby sprzedawanych gatunków (De Albuquerque i in 2007). Rośliny sprzedawane na targach używane są tam do czynności błogosławieństw, kąpiele oczyszczających, eliminowania „złych energii” z ciał ludzi. Łączy się je w mieszankach jako kadzidła, lub napoje umożliwiające kontakt ze światem duchów, czasem a charakterze halucynogennym (choćby różne rodzaje *ayahuasca*).

Na afrykańskim lądzie badania prowadzili Olowokudejo i in. (2008) w Nigerii, Ouarghidi i in. (2012) w Maroku, Van Andel i in. (2012) w Ghanie oraz Randriamiharisoa i in. (2015) na Madagaskarze. Na targach nigeryjskich sprzedaje się różne części roślin.

Głównie są to rośliny lecznicze, a popyt na nie jest tak duży, że istnieje duże ryzyko wyginięcia niektórych gatunków. Powodem tego stanu są wysokie koszty leczenia i ubóstwo ludności. Jak podaje Odugbemi (2006) w Nigerii większość obywateli leczy się zebranymi prze siebie roślinami i odwiedza lekarzy tradycyjnej medycyny ludowej. W związku z tym ochrona roślin jest ważnym zadaniem dla władz państwowych (Olowokudejo 2008). Podobnie duże zainteresowanie roślinami leczniczymi na targach (szczególnie leśnymi), zaobserwowali Randriamiharisoa i in. (2015) na Madagaskarze oraz Van Aniel i in. (2012), którzy podają, że w Ghanie rośliny lecznicze są używane do uzupełniania lub zastępowania medycyny zachodniej. Ciekawe badania przeprowadzono w Maroku (Ouarghidi i in. 2012). Przedmiotem zainteresowania były podziemne części roślin, bardzo cenione w lecznictwie marokańskim. Badacze podkreślają, że trudno jest je identyfikować, są toksyczne, wymagają dokładnej wiedzy o użyciu. Od dawki zaś zależy ich działanie trujące, bądź lecznicze. Badacze sugerują, że wobec faktu, że popyt przewyższa podaż pojawiają się produkty zastępcze, jako zamienniki, lub nawet fałszerstwa. Zidentyfikowano też kilka dodatkowych gatunków, których obecność może stanowić zagrożenie zdrowotne.

Reasumując, na badanych targach odnotowywano od 20 do 390 gatunków roślin (Tabela 1). Sprzedawane rośliny pochodziły ze stanu dzikiego lub przydomowych ogródków. Największą liczbę gatunków, bo aż 390, zarejestrowano w Turcji, w prowincji Bodrum na wybrzeżu, nieco uboższe gatunkowo wyniki otrzymano w Chinach, Iranie, Grecji, Brazylii, Boliwii, Korei, Nigerii, Litwie. Na pozostałych targach tj. w Maroku, Cyprze, Turcji, Chorwacji, Tajlandii, Meksyku i Polsce odnotowano poniżej 100 gatunków. Najczęściej sprzedawano nadziemne części roślin tj. liście, łodygi, korę, kwiaty, owoce, nasiona, ale spotykano także bulwy, korzenie i kłącza.

Rośliny lecznicze zdominowały targi wszystkich badanych kontynentów. Polecano je na różne dolegliwości np. zaburzenia układu pokarmowego, oddechowego, nerwowego, problemy urologiczne, skórne, ginekologiczne. Dużą grupę stanowiły rośliny pokarmowe i ozdobne. Brak jest jednak badań ukierunkowanych na główne rośliny pokarmowe tj. owoce, warzywa, zboża stosowane w codziennej diecie, dlatego na większości targów nie znamy proporcji między liczbą taksonów roślin jadalnych i leczniczych sprzedawanych w danym miejscu. Tylko w niektórych krajach, tj. w Turcji, w Korei, w Chorwacji, badano na targach dziko rosnące rośliny jadalne. Gatunki dziko rosnące stanowiły tam znaczną część sprzedawanych roślin, dlatego według badaczy istotne jest zrównoważone zbieractwo z dziko rosnących populacji. Niektóre gatunki dzikie, w związku z dużym popytem na nie, mogą być zagrożone wyginięciem np. rośliny lecznicze w Maroku (Kool i in. 2012), czy ozdobne storczyki w Meksyku (Martin 1992). W niewielu krajach, Boliwii, Brazylii i Turcji zarejestrowano sprzedaż roślin o znaczeniu magiczno-religijnym. Na uwagę zasługuje fakt małej obecności (lub małej ilości badań) sprzedaży roślin stosowanych w rzemiośle. Tylko w czterech pracach rejestrowano sprzedaż grzybów. I to także wydaje się dużą luką w badaniach etnobiologicznych.

Dokładne dane liczbowe dotyczące przedstawionych powyżej, rejestrowanych roślin i okoliczności pozyskiwanych informacji w omawianych artykułach znajdują się w Tabeli 1. Więcej szczegółów dotyczących badań na targach różnych kontynentów i krajów świata znajduje się w publikacji *Przegląd etnobotanicznych badań roślin sprzedawanych na targowiskach* (Kasper-Pakosz 2014), jednak od tego czasu pojawiły się już nowe prace o podobnym charakterze (Tab. 1).

Tabela 1. Przegląd prac dokumentujących rośliny sprzedawane na targach, stan na rok 2017.

Autor, badacz	Kraj, region, miasto	Liczba targów	Okres badań	Badane kategorie i części roślin	Liczba gatunków
Muszyński 1927 (za Petkevičius 2014)	Litwa, Wilno	1	1927	lecnicze, kłącza, liście, kwiaty, korzenie, owoce	113 roślin + 4 grzybów
Szulczewski 1935 (za Łysiak 1996)	Polska, Poznań	nieokreślona	1933	rośliny lecnicze,	79
Szulczewski 1935 (za Łysiak 1996)	Polska, Poznań	nieokreślona	ok. 1932	grzyby jadalne	56
Hanlidou i in. 2004	Grecja Thessaloniki	1 (18 stoisk)	2002	lecnicze (całe rośliny, liście, owoce, korzenie, kora, nasiona)	172
Karousou i in. 2011	Cypr	15 sklepów na 3 rynkach, w 3 miastach	2005 – 2008	lecnicze (liście, całe rośliny, owoce, nasiona, kwiaty, korzenie)	57

Łuczaj i in. 2013	Chorwacja - Dalmacja	11	2012 jednorazowa wizyta wiosną	warzywa liściowe (liście, pąki, łodygi)	37
Ertug 2004	Turcja, Mugła, Bodrum	1	1999-2002	lecznicze, rytualne, spożywcze, społeczne (liście, pędy, łodygi, korzenie, bulwy, owoce, kwiaty)	390 (179 gat. użytkowych, w tym 143 dzikich) 7 grzybów
Dogan i in. 2013	Turcja, Izmir	18	2009-2011	jadalne rośliny dzikie (liście, owoce, nasiona, pędy, korzenie)	46
Bussmann i in. 2017	Borjomi- Gruzja uzdrowisko	1	2013-2015	mieszanki roślin leczniczych	40
Pemberton i in. 1996	Korea Pd., Seul	3	1989 - 1995	dzikie rośliny jadalne, uprawne	112

				warzywa i owoce, pędy, kwiaty, liście, korzenie	
Xu i in. 2004	Chiny, Yunnan, Xishuanbanna	14	1996-2001	lecznicze dzikie warzywa, rośliny zielne, drzewa, krzewy, grzyby (liście, kwiaty, owoce, korzenie)	284 18 grzybów
Li i in. 2017	Chiny, Guangdong, Chaosahn	12 targów, 83 stoiska	2013-2015	lecznicze herbaty	186
Shirai i in. 2014	Tajlandia, Khon Kaen (Bang Lam Phu)	1 centralny rynek w gminie + 10 małych 139 stoisk	2006	dzikie gatunki jadalne	54 6 grzybów
Silalahi i in. 2015	Indonezja, Kabanjahe (Sumatra)	1	2015	lecznicze	344
De Albuquerque	Brazylia	1 ważny		lecznicze,	

i in. 2007	Pernambuco, Recife	rynek w	1993 -1995	rytualne	58
		mieście: 22 stoiska (1995), 11 stoisk (2002)	2001 - 2002	(łodygi, korzenie, kora, nasiona)	136
Bye 1986	Meksyk Sierra Madre, Chihuahuan	10 straganów w miastach Ciudad Juarez, Chihuahua, Hidalgo de Parral	1972-1984	rośliny lecznicze (kora, liście, korzenie)	47
Macia i in. 2005	Boliwia La Paz, El Alto	2 miasta, w każdym po 15-20 straganów	2001 - 2002	lecznicze, magiczne (kwiaty, liście, nasiona, korzeń, kora, żywica, całe rośliny)	129 1 porostów
Olowokudejo i in. 2008	Nigeria Lagos State	3 największe rynki ziół i roślin leczniczych - Oyingbo , Mushin i Bariga	2007	lecznicze (korzenie , kora, liście, bulwy i kwiaty)	110

Randriamiharisoa i in. 2015	Madagascar, Antananarivo	56 sprzedawców - targi ziołowe	2015	lecznicze	89
Van Andel i in. 2012	Ghana, Accra	27 stoisk	2010	lecznicze	ok. 200
Ouarghidi i in. 2012	Maroko Marrakesz,	3	2011	lecznicze i toksyczne (korzenie)	20
Amiri i in. 2013	Iran Mashhad	ponad 600 zielarskich sklepów	2011-2012	lecznicze (łodyga, liście, nasiona, kwiaty)	269

1.2 Badania etnobotaniczne w woj. podkarpackim na tle dorobku polskiej etnobotaniki

1.2.1 Stare zielniki i poradniki

Za początki dokumentacji użytkowania roślin w Polsce uznać należy okres Renesansu, kiedy w pierwszych zielnikach pisanych w języku polskim pojawiły się wzmianki o używaniu konkretnych roślin w Polsce, na Rusi, Litwie, lub w krajach ościennych. Jednak pionier polskiej botaniki użytkowej pojawił się już w średniowieczu. Był to Jan Stanko (1410-1493) - przyrodnik, lekarz i profesor Akademii Krakowskiej, jeden z najwybitniejszych ówczesnych przyrodników Europy. W swoim dziele *Antibolomenum* Stanko (1472) spisał właściwości 433 gatunków ziół krajowych i około 60 z obcych krajów. Kolejną ważną postacią był Marcin z Urzędowa, który jako jeden z pierwszych zebrał wiadomości z zakresu występujących w Polsce roślin, zwierząt i minerałów i przedstawił je w dziele *Herbarz Polski to jest o*

przyrodzeniu ziół i drzew rozmaitych i inszych rzeczy do lekarstw należących księgi dwoje. Ta ilustrowana encyklopedia z zakresu botaniki i medycyny, spisywana w latach 1543-1557 została wydana dopiero po śmierci autora. Do grona znanych botaników z tamtych czasów należy zaliczyć również Marcina Siennika żyjącego w pierwszej połowie XVI wieku, twórcę ponad 800 polskich nazw roślin. Jego dzieła to: *Lekarstwa doświadczone... któremu są przydane lekarstwa końskie oraz Herbarz, to jest ziół tutecznych, postronnych i zamorskich opisane, co za moc mają, a jako ich używać tak ku przestrzeżeniu zdrowia ludzkiego, jako ku uzdrowieniu rozmaitych chorób, teraz nowo wedle herbarzów dzisiejszego wieku i innych zacnych medyków poprawiony.* Z pierwszej połowy XVI wieku pochodzi też parokrotnie wznawiane dzieło, będące pierwszym polskim zielnikiem, wydane w Krakowie w 1534 roku *O ziołach i o mocy ich* Stefana Falimirza, botanika i lekarza żyjącego w Kraśniku. Dzieło to jest poradnikiem lekarskim i gospodarskim, w którym autor zdaje sprawę z ówczesnej wiedzy przyrodniczej, dokumentuje najstarsze polskie słownictwo z zakresu historii naturalnej, zawiera ponad 500 drzeworytów. Zaliczenie tego dzieła w poczet piśmiennictwa technicznego uzasadniają podane przez autora informacje o przetwórstwie surowców, zwłaszcza w rozdziale pt. „O paleniu wódek z ziół”.

Podobnie jak wymienieni powyżej Marcin z Urzędowa, Siennik, czy Stefan Falimirz, również Syreniusz (Szymon Syreński; 1540-1611), postawił sobie za zadanie opis użytkowania wszystkich gatunków roślin użytkowanych w ówczesnej Europie Środkowej i Południowej. Większość badanych i opisanych przez niego gatunków to rośliny rodzime dla Europy. Autor interesował się również gatunkami – „przybyszami” z innych kontynentów, które zawędrowały do Europy w różnych okresach rozwoju cywilizacji. Dla kilkadziesiątu spośród nich podaje dane na temat aklimatyzacji w Polsce i krajach sąsiednich. Przykładem może być słonecznik (*Helianthus annuus* L.), świeżo przybyły z Ameryki, czy tatarak (*Acorus calamus* L.), pochodzący z Azji, o którym pisze Syreniusz, że został rozpowszechniony w

Polsce przez Tatarów (stąd jego nazwa: „tatarskie ziele”). Dzieło zawiera opisy 765 roślin, głównie leczniczych, sposoby ich użytkowania w gospodarstwie domowym, rzemiośle i weterynarii. Użytkowy charakter pracy podkreśla długi tytuł *Zielnika (Zielnik Herbarzem z ięzyka Łacinskiego zowią. To iest Opisanie własne imion, kształtu, przyrodzenia, skutkow, y mocy Zioł wszelakich Drzew, Krzewin y korzenia ich, Kwiatu, Owocow, Sokow Miasg, Zywie y korzenia do potraw zaprawowania. Tak Trunkow, Syropow, Wodek, Likworzow, Konfitor, Win rozmaitych, Prochow, Soli z zioł czynioney; Maści, Plastrow. Przytym o Ziomach y Glinkach różnych: o Kruscach Perłach y drogich Kamieniach. Tez o zwierzetach czworonogich, czotgających Ptastwie, Rybach y tych wszystkich rzeczach ktore od nich pochodzą od DIOSCORIDA z przydaniem y dostatecznym dokładem z wielu innich o tey materiey piszacych, z położeniem własnych figur dla snadnieyszego ich poznania a y używania ku zatrzymaniu zdrowia tak ludzkiego iako bydlecego y chorob przypadłych odpedzenia, z wielkiem uważaniem y rozsądkiem Polskiem ięzykiem zebrany y na osmiero ksiąg rozłożony. Księga lekarzom, Aptekarzom, Cyrulikom, Barbirzom, Roztrucharzom, końskiem lekarzom, Mastalerzom Ogrodnikom Kuchmistrzom, kucharzom, Synkarzom, Gospodarzom, Mamkom, Paniom Pannom y tym wszystkim ktorzy sie kochaia y obieruia w lekarstwach pilnie zebrane a porsądnie zapisane przez D. SIMONA SYRENNIVSA).* Można w nim znaleźć nie tylko recepty leków roślinnych, ale i przepisy potraw, sposoby zwalczania szkodników, leczenia bydła domowego itd., odnotowuje też dawne ludowe zwyczaje i obrzędy związane z roślinami. Syreniusz prowadził badania w ogrodach botanicznych we Włoszech, w okolicach Lwowa, Kamieńca Podolskiego, Babiej Góry, na Podolu, Pokuciu i w Bieszczadach. Uwieńczeniem trzydziestoletniej działalności badawczej Syreniusza było stworzenie tego ogromnego jak na owe czasy dzieła, którego druk zlecił autor w 1611 r. *Zielnik* był szeroko cytowany przez polskich florystów aż do początków XIX w., kiedy to utracił znaczenie naukowe. Wciąż jednak był jeszcze ceniony i używany w szlacheckich

domach, a także aptekach jako poradnik zielarstwa. Dzieło to było także znane i popularne w Rosji. Dzieło Syreniusza jest prawdziwą skarbnicą wiedzy o sposobach wykorzystania roślin w dawnej Polsce, jest niezwykle cennym, dotychczas nie w pełni wykorzystanym źródłem do badań nad historią uprawy i aklimatyzacji roślin w Europie.

Należy być świadomym, że znaczna część wiadomości zawartych w wyżej wymienionych zielnikach to informacje przepisane od innych autorów. Zdarzają się jednak, szczególnie u Syreniusza, obserwacje własne, często nawet z podaniem lokalizacji, np. „na Rusi”. Wykorzystano to np. w niedawno powstałym zbiorze *Staropolskie przepisy kulinarne – receptury rozproszone z XVI-XVIII w.* Redaktorzy tego zbioru odnaleźli wiele wartościowych informacji o charakterze kulinarnym, mających znaczenie dla historii kuchni w Polsce (Dumanowski i in. 2016).

Kompleksowo różne aspekty agronomii oraz niemal wszystkie formy działalności wielkiego gospodarstwa ziemskiego, zarówno kwestie rolnicze (hodowla, chów, nawet weterynaria), leśne, handlowe (spław rzekami), elementy księgowości, a nawet bardziej odległe jak, np. myślistwo omawia Haur (1632-1709) w dziele zatytułowanym *Oekonomika ziemianska generalna* (1675). Jego publikacja stała się podstawowym podręcznikiem gospodarki rolnej w dawnej Polsce i była wydawana aż do ostatniego rozbioru. Autor zwraca w nim uwagę na problemy społeczne, podaje zalecenia dotyczące chłopów (pańszczyzna, czynsz), arendarzy, pracowników poszczególnych działów latyfundium.

Podobne porady zawarł Wyżycki (1792-1868) w dziele pt. *Zielnik ekonomiczno-techniczny, czyli opisanie drzew, krzewów i roślin dziko rosnących w kraju, jako też przyswojonych, z pokazaniem użytku ich w ekonomice, rękodzielach, fabrykach i medycynie domowej, z wyszczególnieniem jadowitych i szkodliwych, oraz mogących służyć ku ozdobie ogrodów i mieszkań wiejskich: Ułożony dla gospodarzy i gospodyń przez Józefa Gerald-Wyżyckiego* (1845).

Informacje o konkretnych tradycjach stosowania roślin leczniczych i jadalnych pojawiają się też w słownikach, np. w trzytomowym *Dykcyonarzy roślinnym* Krzysztofa Kluka (1786-1788). Przełom XVIII i XIX w. to okres, kiedy zaobserwowano chęć uczynienia z ludoznawstwa działalności przydatnej dla rozwoju nauk ścisłych i przyrodniczych - botaniki, zoologii i archeologii. Podjęto wysiłki zmierzające do ujęcia w ramy naukowe materiałów ludoznawczych, przede wszystkim folklorystycznych. Zainteresowano się też samą twórczością ludową, folklorem, szczególnie gdy w kręgach szlacheckich pojawiło się zapotrzebowanie na taką twórczość i wzrosło zainteresowanie polskim chłopem, postrzeganym jako swojski, „dobry dzikus”. Szczególnie silne natężenie badań ludoznawczych i liczne przyczynki etnograficzne o charakterze etnobotanicznym przypadają na przełom XIX i XX w. W okresie międzywojennym opublikowano mało prac o takim charakterze. Po II wojnie światowej pojawiła się kolejna fala publikacji o użytkowaniu roślin. Trzecia fala to już XXI wiek. Historię badań etnobotanicznych w XIX i XX w. w Polsce świetnie scharakteryzował Klepacki (2008), który odnalazł z tego okresu ok. 400 publikacji o charakterze etnobotanicznym.

Poniżej przedstawię bardziej szczegółowo dotychczasowe badania o charakterze etnobotanicznym dotyczące województwa podkarpackiego, na tle badań w całym kraju.

1.2.2 Druga połowa XIX w. do I wojny światowej - okres wzmożonych badań

Czas przełomu wieków okazał się przychylnym dla nowej dziedziny nauki, jaką była etnografia. Świadczą o tym indywidualne i zespołowe inicjatywy zbierackie, opracowanie pierwszych programów przyszłych, szeroko zakrojonych badań, formowanie się kręgu osób o wspólnych zainteresowaniach „ludoznawczych”, wreszcie - instytucjonalne dopełnienie tej działalności.

Na koniec XIX w, przypada początek działalności prekursora polskiej etnobotaniki - Józefa Rostafińskiego (1850-1928), jednego z najwybitniejszych polskich botaników przełomu XIX i XX w. Jest on autorem wielu publikacji, podręczników i przewodników z rycinami i opisami roślin, z których korzystamy do dziś, zwłaszcza z *Przewodnika do oznaczania roślin w Polsce dziko rosnących* (między rokiem 1889 i 1979 książka doczekała się 21 wydań). Inne znana i ciągle dostępna na rynku publikacja *Zielnik czarodziejski to jest zbiór przesądów o roślinach*, jest wypisem ze średniowiecznych i renesansowych zielników, które zawierały wiele przesądów powiązanych z ziołami i różnymi roślinami. Autor usystematyzował i zebrał w całość zgromadzoną wiedzę. W 1883 r. Rostafiński opublikował ankietę pt. *Odezwa o zbieranie nazw i sposobów użytkowania roślin w Polsce* (1883a), której wyniki badacz wykorzystał tylko częściowo w innych swoich publikacjach. Badania ankietowe obejmowały kilkuset korespondentów z wielu rejonów Polski. Historię badań Rostafińskiego badał szczegółowo Piotr Köhler i współpracownicy. W najobszerniejszej wersji w kwestionariuszu znalazły się pytania dotyczące ok. 130 gatunków (m.in. Rostafiński 1883a,b). W odpowiedzi na ankietę nadesłano kilkaset odpowiedzi (Köhler 1986, 1993, 2015, Łuczaj i Köhler (2014). Dotychczas ukazało się kilkanaście cząstkowych opracowań tej ankiety (m.in. Köhler 1986, 1993, 2015, 2016, Łuczaj i in. 2014, Łuczaj i Köhler (2014). O grzybach w ankiecie Rostafińskiego pisali Łuczaj i Köhler (2014). Inna publikacja Łuczaja oparta na danych z ankiety Rostafińskiego dotyczyła dzikich roślin jadalnych (Łuczaj 2008a). Na podstawie ankiety Rostafińskiego powstała też praca zbiorowa Łuczaja i innych, dotycząca dzikich roślin jadalnych Białorusi (2013). Materiały – listy w odpowiedzi na ankietę wykorzystano też do historii wykorzystywania pojedynczych gatunków roślin w Polsce, czyścica błotnego (*Stachys palustris*) i manny jadalnej (*Glyceria fluitans*) – zob. Łuczaj i in. (2011a, 2012).

W listach do Rostafińskiego wielokrotnie wymieniono miejscowości znajdujące się na terenie obecnego województwa podkarpackiego, dawnej Galicji, wskazując wykorzystywane tam gatunki roślin. I tak np. wspomniano o spożywaniu kłączy czyścica błotnego w okolicach Tarnowa i Dębicy, stokłosa żytniej w okolicach Rzeszowa, kłączy paprotki zwyczajnej w Hyżnem, oleju z nasion buka w okolicach Rzeszowa i Sielnicy (okolice Przemyśla). W Galicji jako potrawę „pańską” wymieniano kwiaty robinii i czarnego bzu. Z przeanalizowanych ankiet wynika, iż jednym z nielicznych terenów spożywania owoców czeremchy było Podkarpacie, a dokładnie okolice Jasła.

W tym okresie ukazywały się także drobne przyczynki etnograficzne dotyczące konkretnych miejscowości, powiatów czy regionów. Publikacje z badań prowadzonych w tym okresie na terenie województwa podkarpackiego to:

Cisek M. - *Materyjały etnograficzne z miasteczka Żołyni w powiecie Przemyskim* (1889)

Plichta P. - *Przyczynki zebrane w Sokołowie pod Rzeszowem* (1891)

Wodecki W. - *Przyczynki do lecznictwa ludowego w Galicji Zachodniej z okolic Sokołowa i Kańczugi pod Rzeszowem* (1893)

Cybulski N. - *Próba badań nad żywieniem się ludu wiejskiego w Galicji* (1894)

Sarna W. - *Pożywienie i napoje. Opis powiatu krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym* (1898)

1.2.3 Okres międzywojenny - od 1918 do 1939

Dwudziestolecie międzywojenne przyniosło serię znaczących syntez etnologicznych, kontynuowanych po II wojnie światowej. Wielką zaletą tych dzieł była systematyzacja dotychczasowego dorobku, opracowanie systemów podziału kultury ludowej, bardziej klarowne spojrzenie na potrzeby i perspektywy badawcze. W latach trzydziestych Kazimierz

Moszyński i Jadwiga Klimaszewska zainicjowali wydawanie atlasu polskiej kultury ludowej (1934), w którym starano się ujmować różne jej aspekty - był to ważny krok, kontynuowany z powodzeniem po II wojnie światowej przez zespół Józefa Gajka. Na uwagę zasługuje też imponujące dzieło Kazimierza Moszyńskiego *Kultura ludowa Słowian* (1929-39). To bez wątpienia jedna z najważniejszych prac jakie ukazały się na temat nie tylko polskiej, ale również słowiańskiej kultury ludowej. Dzieło powstało kilkadziesiąt lat temu, w oparciu o dostępne wówczas publikacje i badania własne Moszyńskiego i do dziś jest niezwykle cennym źródłem wiedzy dla historyków, archeologów, etnologów, kulturoznawców oraz dla wszystkich zainteresowanych historią życia codziennego naszych przodków.

W latach międzywojennych nastąpił wzrost liczby prac, które powstały na podstawie ukończonych, kompletnych badań z zakresu użytkowania roślin bądź wiedzy ludowej, a swoje najważniejsze wówczas prace publikowali:

Udziela S. - *Legendy i opowiadania ludu polskiego o drzewach, kwiatach i ziołach* (1935)

Biegeleisen H. - *Lecznictwo ludu polskiego* (1929)

Chętnik A. - *Jałowiec w życiu, obrzędach i wierzeniach ludu polskiego* (1928)

Benetowa S. - *Konopie w wierzeniach i zwyczajach ludowych* (1936)

Fischer A. - *Drzewa w wierzeniach i obrzędach ludu polskiego* (1937)

Szafer W. - *Kilka uwag o tzw. mannie* (1925)

Szulczewski J. - *Rośliny w mianownictwie, przesądach i lecznictwie ludu polskiego* (1932)

Moraczewski W. - *Sprawa odżywiania ludu w Polsce* (1939)

Maurizio A. - *Pożywienie roślinne i rolnictwo w rozwoju dziejowym* (1926).

Są to głównie szersze ponadregionalne syntezy, gdzie często pojawiają się wzmianki z terenów woj. podkarpackiego. Niestety brak w tym okresie prac regionalnych z terenu badań tej pracy.

1.2.4 Okres powojenny od 1945 do chwili obecnej

W okresie powojennym nastąpił wzrost liczby prac syntetycznych i monograficznych. Publikowane w tym czasie teksty często pisane były na podstawie własnych badań terenowych i równie często dotyczyły przemian w kulturze wsi.

Na szczególne uznanie zasługuje przeprowadzona przez zespół badawczy Józefa Gajka w latach 1948-49 ankieta w 1948 roku, dotycząca dzikich roślin jadalnych, w której nadesłano informacje z około 200 miejscowości na terenie całej Polski. Szczegółową analizę części tych danych (na początku znano jedynie połowę zbioru) przedstawił Łuczaj (2008b) w swoim artykule *Archival data on wild food plants eaten in Poland in 1948*. Autor podkreśla, że najciekawsze informacje zebrano z Karpat, jak również wzdłuż wschodniej granicy kraju, co było spowodowane znacznie większą liczbą kwestionariuszy z tego terenu, jak też bardziej prymitywną kulturą materialną. Dalsze opracowanie tych ankiet znajdziemy w pracach Łuczaja (Łuczaj 2010a) i Łuczaja i Köhera (2011). Podobne kwestionariusze, ale dotyczące roślin leczniczych zebrano prawie z tych samych miejscowości w latach 1949-50. Ta część materiałów Gajka leży wciąż nieopracowana w archiwum Polskiego Atlasu Etnograficznego w Cieszynie (Łuczaj, inf.ustna).

Lata **pięćdziesiąte** i **sześćdziesiąte** przyniosły m.in. prace Jostowej o pożywieniu na Podhalu, Gotkiewicza o ludowym lecznictwie oraz opracowanie Białego o ludowej wiedzy na temat drzew i drewna (1959), jak też prace monograficzne i artykuły Henslowej – *Rośliny dziko rosnące w kulturze ludu polskiego (Chaenopodium, Atriplex, Urtica, Rumex, Sambucus)* (1962), Szromby-Rysowej - *Zbieranie i użytkowanie płodów naturalnych* (1966), praca z

okolic Opola, Moszyńskiego - *Kultura ludowa Słowian* (1967), Tylkowej - *Z zagadnień medycyny ludowej w Karpatach* (1968), Rak - *Nieco o magii w lecznictwie ludowym* (1968).

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych miał miejsce drugi etap prac związanych z Polskim Atlasem Etnograficznym pod redakcją Józefa Gajka, przy współautorstwie Janusza Bohdanowicza i innych, przygotowano siedem zeszytów, zawierających łącznie 372 mapy, głównie z zakresu kultury materialnej. Kolejny etap rozpoczął się od roku 1993, gdy zaczęto wydawać „Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego”, które miały stanowić uzupełnienie przygotowywanych map. Etap ten trwa do dziś, ostatni tom serii opublikowano w 2013 roku. Na dzień dzisiejszy kolekcja: Mapy Polskiego Atlasu Etnograficznego (opublikowane) zawiera 770 map opublikowanych na łamach "Polskiego Atlasu Etnograficznego" (lata 1958-1971) oraz "Komentarzy do Polskiego Atlasu Etnograficznego" (lata 1999-2013) (Archiwum PAE, Mapy Polskiego Atlasu Etnograficznego (opublikowane)

Oto przykładowe mapy z Polskiego Atlasu Etnograficznego dotyczące użytkowania roślin:

- CLXVII, mapa 311: Ściąganie na wiosnę pitnych soków z drzew, oprac. B. Jankowska, kier. nauk. J. Gajek.

- CLXVIII: Zbieranie i spożywanie grzybów z rodziny gołąbkowatych (*Russulaceae*), oprac. J. Pawłowska, kier. nauk. J. Gajek:

mapa 312. Zbieranie i spożywanie grzyba: gołąbek cukrówka (*Russula alutacea*)

mapa 313. Zbieranie i spożywanie grzyba: gołąbek zielony (*Russula virescens*)

mapa 314. Zbieranie i spożywanie grzyba: mleczaj chrząstka (*Lactarius vellereus*)

mapa 315. Zbieranie i spożywanie grzyba: mleczaj smaczny (*Lactarius volemus*)

- CLXXII, mapa 322. Niezbożowe dodatki do ciasta chlebowego, oprac. J. Bohdanowicz, kier. nauk. J. Gajek.

W archiwum PAE w Cieszynie pozostają dalsze niepublikowane mapy, dotyczące zbieractwa owoców i niektórych dziko rosnących warzyw.

W latach **siedemdziesiątych**, pod redakcją Anny Kowalskiej-Lewickiej ukazała się ważna zbiorowa praca *Pożywienie ludności wiejskiej* (1973). W tych latach publikują też: Teresa Karwicka *Zakazy związane z drzewami i motywujące je wierzenia* (1973) i Adam Paluch - *Badania nad lecznictwem ludowym w Polsce i ich współczesne znaczenie* (1978).

To również okres kontynuacji prac monograficznych i artykułów Henslowej - *Wiedza ludowa o bożym drzewku, bylicy i piołunie* (1972), *Z badań nad wiedzą ludową o roślinach. I. Hypericum perforatum L. - Dziurawiec zwyczajny* (1976), *Z badań nad wiedzą ludową o roślinach, II. Thymus serpyllum L. – Macierzanka piaskowa, III. Ruta graveolens L. - Ruta zwyczajna* (1977).

Lata siedemdziesiąte to także początek działania ośrodka wrocławskiego pod kierunkiem Adama Palucha. Najważniejsze opracowania powstające pod jego redakcją ukazały się w latach osiemdziesiątych, wśród nich publikacja Palucha z dziedziny etnomedycyny (praca habilitacyjna) - *Świat roślin w praktykach leczniczych wsi polskiej* (1984). Autor przedstawia dokładną analizę bogatego materiału archiwalnego, literatury, jak też z wielu wywiadów terenowych obejmujących obszar całej Polski. Wśród miejscowości wspomnianych w tej pracy pojawiają się także te z woj. podkarpackiego występują m.in. wsie Sonina i Husów koło Łańcuta, Żołynia, Bieliny koło Niska, Przeworsk, czy Wesoła koło Brzozowa. Publikacja zawiera obszerną charakterystykę tradycji stosowanych roślin leczniczych, z uwzględnieniem nazwy zwyczajowej, łacińskiej, występowania, sposobów pozyskiwania roślin i przygotowania leku oraz zagadnienia ogólne związane ze stosowaniem roślin w lecznictwie. Charakterystyka roślin uwzględnia też częstotliwość ich stosowania w fitoterapii ludowej, np. babka zwyczajna *Plantago major*, czosnek pospolity *Allium sativum*, czy dziurawiec zwyczajny *Hypericum perforatum* zaklasyfikowano do roślin używanych

bardzo często, a chaber bławatek *Cyanus segetum*, cząber ogrodowy *Satureja hortensis* i jarząb pospolity *Sorbus aucuparia* do gatunków stosowanych sporadycznie. Jak zauważył autor, fitoterapia przeżywa swój renesans, powraca do łask, a powrót do leków naturalnych to jednocześnie ukłon w kierunku lecznictwa ludowego, gdyż na takich surowcach od dawien dawna opierało się lecznictwo wiejskie.

Już w 1964 r. na etnobotanikę jako dyscyplinę naukową zwróciła uwagę Anna Kowalska-Lewicka, a mimo to dopiero w 1985 r. A. Paluch pisał o pierwszych krokach etnobotaniki w środowisku uniwersyteckim. Był więc to okres powolnego pojawiania się terminu „etnobotanika” w polskiej kulturze ludowej.

Lata **osiemdziesiąte** na Podkarpaciu to przede wszystkim dotyczące roślin leczniczych prace Tylkowej *Medycyna ludowa w kulturze wsi Karpat polskich w zestawieniu tradycja i współczesność* (1989), Pieczonki *o dziko rosnących roślinach stosowane przez Lasowiaków w leczeniu zwierząt domowych* (1986) oraz praca Czyż, która poświęcona jest zagadnieniom ziołolecznictwa ludowego Lasowiaków, Rzeszowiaków i Podgórzan (1989). Należy tu wspomnieć też o materiałach z *I Ogólnopolskiego Seminarium Etnobotanicznego*, w Kolbuszowej poświęconych głównie fitoterapii, pod redakcją Adama Palucha (1980). Była to *nota bene* pierwsza konferencja etnobotaniczna w Polsce. Druga odbyła się dopiero w roku 2007 w Arboretum Bolestraszycach (Łuczaj 2008c,d).

W latach **dziewięćdziesiątych** ukazuje się seria - *Historia leków naturalnych*, w edycji zespołu Barbary Kuźnickiej, gdzie w tomie 3 autorka przedstawia temat *Ziołoznawstwo w dawnej i współczesnej kulturze Rzeszowszczyzny* (1993). Zagadnienia leczenia ziołami na Podkarpaciu podejmują też: Czyż w pracy *Ziołolecznictwo regionu rzeszowskiego w*

badaniach Kotuli, Köhler w Ziółolecznictwie na Rzeszowszczyźnie w XIX w. w świetle ankiety Rostafińskiego (1993) oraz Ruszel w pracy Funkcje lecznictwa ludowego w kulturze wsi rzeszowskiej w XIX i XX w. (1993) Inne niż lecznicze znaczenie ziół ukazuje Czyż w publikacji Bukiety zielne, święcone w dniu Matki Boskiej Zielnej (1993).

W *Lasowiackim Zielniku* Libera i Paluch (1993) przedstawiają wyniki badań tych etnografów wraz z grupą ich studentów, przeprowadzonych w latach 1979 – 1982 przez grupę ok. 40 osób, w widłach Wisły i Sanu tj. na terenach Puszczy Sandomierskiej zamieszkiwanych przez grupę etnograficzną Lasowiaków. *Zielnik* zawiera około 150 gatunków roślin i jest zbiorem informacji o ich zastosowaniu, głównie w medycynie ludowej tj. ziółolecznictwie, fitoterapii, ale też w obrzędowości dorocznej i w produkcji sprzętów domowych. Publikacja zwraca też naszą uwagę na niemałą rolę roślin w produkcji żywności, hodowli zwierząt domowych i weterynarii.

Publikacje z badań prowadzonych **po roku 2000**

Do jednej z najważniejszych pozycji w historii polskiej etnobotaniki należy wspomniana już wcześniej praca Piotra Klepackiego (2007) *Etnobotanika w Polsce - przeszłość i teraźniejszość*, która zawiera prawie pełną bibliografię prac o charakterze etnobotanicznym z XIX i XX w., a jednocześnie próbuje prześledzić historię rozwoju tej dyscypliny w Polsce. Po roku 2000 ukazuje się wiele prac dotyczących woj. podkarpackiego m.in. Marciniak – *Dziki rośliny jadalne w kulturze wsi wschodniej części polskich Karpat* (2008), Kurek – *Przemiany językowe wsi na przykładzie wybranych nazw roślin z okolic Dukli* (2001) oraz seria publikacji Łuczaja: – *Zapomniane dziki rośliny pokarmowe południa Polski – czyściec błotny, paprotka zwyczajna, bluszcz kurdybanek i ostrożeń łąkowy* Łuczaj (2001c), *Archival data on wild food plants eaten in Poland in 1948* Łuczaj (2008b),

Collecting and Learning to Identify Edible Fungi in Southeastern Poland: Age and Gender Differences Łuczaj (Łuczaj i Nieroda, 2011), *Herbal Bouquets Blessed on Assumption Day in South- Eastern Poland: Freelisting versus photographic inventory* Łuczaj (2011). Należy tu wspomnieć też o kilku pracach o zasięgu ogólnopolskim tj. Drożdż i Kłodnickiego (2008). - *Dzikie rośliny jadalne – materiały, mapy i opracowania tekstowe Pracowni Polskiego Atlasu Etnograficznego* i dwóch zespołowych publikacjach Łuczaja: *Wild vascular plants gathered for consumption in the polish countryside: a review* (Łuczaj i Szymański, 2007) oraz *Ludowe nazwy głógów (Crataegus) i róż (Rosa) w Polsce od końca XIX w. do czasów obecnych* (Łuczaj, Oklejewicz, Nowak, Pirożnikow 2008)

Wiele cennych informacji o zastosowaniu dzikich roślin jadalnych m.in. na Podkarpaciu można odnaleźć w pracy Łuczaja i Szymańskiego (2007). Publikacja jest przeglądem roślin używanych na terenie całej Polski w okresie od końca XVIII wieku do dnia dzisiejszego. Badacze przeanalizowali 42 źródła etnograficzne i botaniczne dokumentujące kulinarne wykorzystanie dzikich roślin. W efekcie zanotowano 112 gatunków, a stosowanie połowy z nich określono na lata od 1960 roku. Trzy gatunki: (*Cirsium rivulare*, *Euphorbia peplus* i *Scirpus sylvaticus*) wskazano jako nigdy wcześniej nie notowane jako jadalne w literaturze etnobotanicznej, z czego dwa znaleziono w okolicach Karpat. Największą liczbę gatunków ludowych - 64, zanotowano w Małopolsce, w woj. podkarpackim - 43 gatunki. Jak podają autorzy, południowo-wschodnia część Polski ma znacznie silniejsze tradycje związane z użyciem dzikich roślin jako żywności, w porównaniu do północno-zachodniej części kraju. Autorzy postrzegają Polskę jako kraj, gdzie tradycje kulinarne użytkowania dzikich roślin, szczególnie warzyw, zubożały bardzo wcześnie, w porównaniu do niektórych krajów południowej Europy. A obecne korzystanie z dzikich roślin, nawet wśród najstarszego pokolenia, zostało niemal całkowicie ograniczone do owoców. W dalszych pracach Łuczaj, w oparciu o materiały Rostafińskiego i

kwestionariusze Polskiego Atlasu Etnograficznego rozszerzył liczbę dziko rosnących gatunków odnotowanych w użyciu z terenu Polski do ok. 150 (Łuczaj 2010a, b, 2011a).

Krótkie monografie dotyczące kulinarnego użytkowania czterech pospolitych gatunków, charakterystycznych dla Karpat, przedstawił Łuczaj w publikacji pt. *Zapomniane dzikie rośliny pokarmowe południa Polski* (2008c). W pracy przedstawiono czyściec błotny *Stachys palustris*, ostrożeń łąkowy *Cirsium rivulare*, paprotkę zwyczajną *Polypodium vulgare* i bluszcz kurdybanek *Glechoma hederacea*. Każda z monografii składa się z ogólnej charakterystyki użytkowania i listy stanowisk użytkowania m.in. wymieniono miejscowości z woj. podkarpackiego, np. Dębowiec, Jasło, Kraczkową, Łącut, Zakliczyn, Ropczyce, Krosno, Sanok, Ustrzyki.

Do innych roślin stosowanych przez ludność Podkarpacia, nawiązują Łuczaj i inni w publikacji *Ludowe nazwy głogów (Crataegus) i róż (Rosa) w Polsce od końca XIX w. do czasów obecnych*. (2008). Tym razem uwagę badaczy skupiły głównie róże i głogi, a celem pracy było zebranie nazw ludowych używanych w konkretnych miejscowościach i regionach kraju od końca XIX wieku do czasów obecnych.

Więcej prac Łuczaja i Köhlera z ostatnich lat wymieniono przy omawianiu dorobku Rostafińskiego na poprzednich stronach.

Wśród wielu zapomnianych już dziś zastosowań dzikich roślin używanych przez ludność z terenu Podkarpacia, ciekawostką wydają się opisane przez Marciniak w publikacji na temat *dzikich roślin jadalnych w kulturze wsi wschodniej części polskich Karpat* (2007) m.in. kawa z żołądzi, krwawnik *Achillea millefolium* dodawany do zup i ziemniaków w okolicach Krosna (okres II wojny), olej z orzechów leszczynowych (okres międzywojenny), dzikie czereśnie, które bez drylowania, wykorzystywano jako nadzienie do pierogów i składnik zup. Autorka podkreśla również suszone dzikie gruszki, jako dodatek do kaszy i wigilijnego kompotu, dzikiego bzu w cieście. Powszechne było też ściąganie soku z brzozy

Betula pendula. Uznane miejsce znalazły także 22 gatunki grzybów jadalnych, które stanowiły ważny składnik pożywienia. Inną ciekawostką jest domowa produkcja win owocowych na podkarpackich wsiach (w drugiej połowie XX wieku). Do tego celu służyły najczęściej owoce czarnego bzu *Sambucus nigra*, głóg, dzika róża, tarnina, chaber bławatek *Cyanus segetum*. Dużą popularnością cieszyły się też herbaty ziołowe, głównie z kwiatów lipy, liści poziomek i malin, borówek oraz mięty i dziurawca, które traktowano jako lekarstwo. Często też przygotowywano „miodek” z kwiatów mlecza – mniszka lekarskiego *Taraxacum officinale*. U dzieci natomiast dużym powodzeniem cieszyły się owoce tarniny, głogu, czeremchy, żywica z czereśni, orzeszki bukowe, szczaw, szczawik zajęczy, kwiaty jasnoty białej *Lamium album*, koniczyny *Trifolium* spp. i robinii *Robinia pseudocacacia*. Podsumowując autorka zauważa, iż współcześnie rośliny dziko rosnące kojarzone są przede wszystkim z roślinami leczniczymi, laskowe orzechy (pochodzenia tureckiego) najczęściej kupujemy w sklepie i tylko grzyby nadal cieszą się niesłabnącym zainteresowaniem zarówno mieszkańców wsi jak i miast.

Ważnym momentem w historii polskiej etnobotaniki jest wydanie w r. 2011 pierwszego tomu specjalistycznego czasopisma Etnobiologia Polska. Ukazało się dotąd sześć numerów tego pisma. Spośród kilkudziesięciu artykułów, który dotychczas wydano w Etnobiologii Polskiej dwa są regionalnymi pracami dotyczącymi woj. podkarpackiego i dokumentującymi tradycje święcenia ziół w dniu Matki Boskiej Zielnej. Są to prace Fitkowskiego (2011) oraz Oklejewicza i Łuczaja (2015). Pracę o święceniu ziół w Beskidzie Niskim opublikował także Łuczaj (2008e) w piśmie Płaj.

W roku 2016 ukazała się niezwykle ważna praca dla polskiej etnobotaniki – jest to opracowanie przedwojennego słownika lwowskiego etnografa Adama Fischera (Kujawska i in. 2016). Zawiera ona bardzo wiele nowych źródłowych danych dla polskiej etnobotaniki. Jest pierwszą próbą syntezy wiedzy o użytkowaniu roślin w Polsce. Praca ta była częściowo

opracowana już przed wojną, ale leżała przez wiele lat w postaci manuskryptu w Pradze. Całość, opracowana także z użyciem notatek Fischera, została zredagowana przez zespół pod kierownictwem Moniki Kujawskiej (Kujawska i in. 2016).

1.3 Cel badań

Celem przewodnim badań była dokumentacja gatunków roślin i grzybów sprzedawanych na targach południowo-wschodniej Polski oraz okoliczności ich sprzedaży, źródła zbioru i sposoby użytkowania. W pracy skoncentrowano się na sprzedaży gatunków rodzimych, szczególnie zbieranych ze stanu dzikiego, ale dodatkowym celem pracy było także sporządzenie listy wszystkich gatunków roślin i grzybów sprzedawanych na targowiskach.

Na początku badań postawiłam trzy hipotezy:

1. Głównymi, sprzedawanymi na targach gatunkami pochodzącymi ze stanu dzikiego są rośliny ozdobne, dzikie owoce i grzyby jadalne. Dzikie warzywa liściowe i korzeniowe nie są sprzedawane na targach w Polsce lub pojawiają się sporadycznie.
2. Na targach są sprzedawane niektóre chronione i rzadkie rośliny, a część z nich pochodzi ze stanowisk naturalnych.
3. W sprzedaży znajdują się liczne rośliny lecznicze w związku z modą na używanie ziół i bogatą tradycją ziołolecznictwa w Polsce.

2. Materiały i metody badań

2.1 Teren badań

Badaniami objęto otwarte targowiska czterech miast leżących w południowo-wschodniej części Polski, w obrębie województwa podkarpackiego (Rys.1).

Rys. 1. Miasta objęte badaniami w latach 2013-2015

Województwo podkarpackie utworzono z ziem dawnych województw: przemyskiego, rzeszowskiego, oraz części województw tarnobrzeskiego, tarnowskiego i krośnieńskiego. Obszar województwa obejmuje powierzchnię 17 845,76 km², zajmuje 11 miejsce w kraju pod względem wielkości. Jest najdalej wysuniętym na południe województwem Polski. Pod względem liczby mieszkańców znajduje się na 9 miejscu - ziemie województwa zamieszkuje 2 128 483 osób (GUS, dane z 30 czerwca 2014 r.)

W obrębie województwa podkarpackiego wydzielono 21 powiatów oraz 4 miasta na prawach powiatu. Rzeszów jest największym miastem i stolicą regionu. Drugim co do wielkości miastem województwa jest Przemyśl.

Według danych GUS-u województwo podkarpackie jest jednym z pięciu polskich województw, w którym systematycznie, stale wzrasta liczba ludności (obok małopolskiego, mazowieckiego, pomorskiego i wielkopolskiego). Średnia życia w województwie jest najwyższą w Polsce i wynosi odpowiednio: mężczyźni 73 lata (Polska - 71), kobiety 81 lat (Polska - 80). Jako przyczynę długowieczności mieszkańców regionu uważa się: czyste środowisko, zdrowy styl życia oraz niski poziom stresu.

Na obszarze województwa znajduje się 51 miast. Cztery wybrane do badań etnobotanicznych miasta zostały uszeregowane według liczby mieszkańców (faktycznego miejsca zamieszkania), na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego z 30 czerwca 2014 (Tab. 2).

Wskaźnik urbanizacji wynosi 41,4% jest on najniższy w Polsce (GUS 2014 r.).

Tabela 2. Dane miast województwa podkarpackiego, gdzie prowadzono badania, na dzień 31.12.2014 (GUS 2015).

Nazwa miasta	Powiat	Ludność	Powierzchnia (km ²)	Gęstość zaludnienia (osób/km ²)
Rzeszów	miasto na prawach powiatu	185.123	116.32	1591
Przemyśl	miasto na prawach powiatu	63.441	46.17	1374
Jarosław	jarosławski	38.970	34.61	1126
Leżajsk	leżajski	14.305	20.58	695

Według danych z 31 grudnia 2012 r. lasy woj. podkarpackiego zajmują powierzchnię 674,4 tys. ha, co stanowi 37,8% całego obszaru. 40,9 tys. ha lasów znajduje się w obrębie parków narodowych. (GUS, 2012)

Według regionalizacji fizyczno-geograficznej Polski Kondrackiego (2002) teren woj. podkarpackiego obejmuje trzy makroregiony, z tego większość województwa należy do Karpat Zachodnich (z Kotliną Sandomierską traktowaną jako ich część), a reszta do Wyżyn Polskich i Karpat Wschodnich. Jeśli chodzi o miasta, gdzie zlokalizowane są badane targi Rzeszów położony jest na granicy dwóch mezoregionów Karpat Zachodnich – Płaskowyzu

Kolbuszowskiego i Podgórze Rzeszowskiego, ale w bliskim sąsiedztwie znajduje się też Pogórze Dynowskie. Leżajsk położony jest w Dolinie Dolnego Sanu, a Jarosław na granicy Doliny Dolnego Sanu i Pogórze. Przemyśl położony jest na granicy Doliny Dolnego Sanu i Pogórze Przemyskiego.

Przez ziemie województwa przepływają trzy rzeki będące prawymi dopływami Wisły: San i Wisłoka oraz dopływ Sanu: Wisłok. Dwie inne rzeki Strwiąż oraz Mszanka uchodzą do Dniestru i należą do zlewiska Morza Czarnego. Wszystkie pozostałe rzeki województwa należą do zlewni Morza Bałtyckiego.

2.2. Opis badanych targowisk i rozmówców

Do badań wybrano cztery otwarte targowiska w miastach południowo-wschodniej Polski: w Rzeszowie, stolicy Podkarpacia – największy targ, a pozostałe w trzech powiatowych miastach – Przemyślu, Jarosławiu i w Leżajsku – targi miejskie.

Wszystkie badane miejscowości to stare ośrodki miejskie historią sięgające średniowiecza (Hauser 1883, Orłowicz 1921, Depowski 1959, Kiryk 1994).

Dane zbierano podczas regularnych obserwacji targów w okresie wrzesień-październik 2013 roku oraz od końca lutego do końca października w latach 2014 i 2015. Targi w Rzeszowie, Jarosławiu i Leżajsku odwiedzano co tydzień w tzw. dni targowe, tj. dni kiedy najczęściej ludzi przychodzi kupować produkty: w Jarosławiu i Leżajsku – we wtorek, w Rzeszowie – w sobotę. W 2015 roku obserwowano targi raz na dwa tygodnie. Targ w

Przemysłu odwiedzano we wtorki tylko w jednym roku, w miesięcznych odstępach czasu - od kwietnia do października 2015 r.

Warzywno-owocowy targ w Rzeszowie znajduje się przy ulicy Fornalskiej, czynny jest we wszystkie dni tygodnia i jest największym targiem w województwie. Największe natężenie handlu występuje w soboty. Dogodnością handlu na terenie placu targowego jest jego lokalizacja – targ zlokalizowany jest w centrum miasta, z dogodnym dojazdem. Asortyment tego targu to głównie kwiaty, rośliny ozdobne do wysadzania w ogrodach, owoce, warzywa, sezonowo grzyby. Bardzo dużą popularnością cieszy się tu również handel ptakami domowymi (kury, kaczki, gęsi), przetworami mlecznymi (sery, śmietana, jak też mleko „prosto od krowy”) oraz artykułami spożywczymi, przemysłowymi, wyrobami rękodzieła (drewniane wyroby do kuchni, wiklinowe wyroby do gospodarstwa domowego) itp. Bogata oferta asortymentowa i niskie ceny są przyczyną bardzo dużego zainteresowania ze strony kupujących, dlatego też soboty handlowe cieszą się bardzo dużą popularnością nie tylko wśród mieszkańców Rzeszowa, ale także wśród osób z okolicznych miejscowości i sąsiednich województw.

Targowisko „Zielony Rynek” w Przemysłu wielkością i asortymentem dorównuje targowi w Rzeszowie. Zlokalizowane jest przy ulicy Sportowej. W porównaniu do Rzeszowa więcej jest tu jednak rolników sprzedających swój towar tj. warzywa i owoce, jajka, mleko, sery bezpośrednio „z samochodu”. Podobnie jak na rzeszowskim targu wiele stoisk oferuje kwiaty i rośliny ozdobne do przydomowego ogródka. Wyraźniej jednak widać większe ubóstwo sprzedających i kupujących, co też jest najprawdopodobniej powodem znacznie niższych cen towarów.

Targ owocowo-warzywny „za Halą Targową” w Jarosławiu, to niewielki obszar zlokalizowany w centrum miasta, tuż przy Ratuszu Miejskim, na którym można kupić

głównie owoce i warzywa oraz sezonowo grzyby. Sporadycznie można tu spotkać produkty z gospodarstw rolniczych typu sery, jajka, śmietana etc. W okresie wiosny na wielu stoiskach sprzedający oferują sadzonki roślin ozdobnych.

Leżajski targ jest zdecydowanie najmniejszym, jeśli weźmie się pod uwagę ilość stoisk oferujących warzywa, owoce, grzyby, chociaż cały handlowy teren jest znacznie większy. Zwykle znaleźć tam można ok. 60 stoisk, z czego około połowa to stoiska spożywcze, pozostała część to stoiska odzieżowe. Można tu spotkać nie tylko warzywa, owoce, grzyby, produkty mleczne z gospodarstw, ale też odzież, obuwie, artykuły spożywcze, przemysłowe, wyroby rękodzieła tj. wyroby drewniane do oraz wiklinowe do gospodarstw domowych. Targ zlokalizowany jest w okolicy rynku głównego, Ratusza i zabytkowych kamieniczek.

Rośliny sprzedawane na każdym z targów: odnotowywano, zbierano okazy zielnikowe i fotografowano, w sumie wykonano ponad 13.488 zdjęć oraz zebrano 304 okazy zielnikowe.

Dokumentacja fotograficzna umożliwiła szybki zapis sprzedawanych roślin, szczegółową identyfikację większości taksonów co najmniej do poziomu rodzaju, jak też uchwycenie różnorodności roślin uprawnych i dzikich. Taki sposób dokumentacji wykorzystywany był już wcześniej w badaniach etnobotanicznych (Fitkowski 2011, Łuczaj 2011b, c, 2012). Jest też klasycznym sposobem dokumentacji w antropologii wizualnej (Collier i Collier 1986).

Dla dużej liczby gatunków roślin i prawie wszystkich gatunków grzybów zebrano okazy zielnikowe. Niestety zwykle zbierano jedynie niewielką część pędu do dokumentacji, gdyż albo sprzedawany okaz był mały lub miał słabo rozwinięte liście, albo sprzedawca nie chciał udostępnić jego większej części. Zdarzało się, że sprzedający odmówił oddania nawet części sprzedawanej rośliny. Nie zasuszano owoców i warzywnych uprawnych, gdyż w pracy skupiono się na dokumentacji roślin dziko rosnących.

Zbierano i suszono owocniki grzybów, zwracając szczególną uwagę na możliwość wystąpienia rzadkich taksonów lub taksonów krytycznych. Dlatego obok okazów typowych gatunków zasuszano także osobniki, które miały nietypowy wygląd i mogły należeć do rzadszych taksonów krytycznych.

Zebrane okazy zielnikowe roślin i grzybów zostały zdeponowane w zielniku Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego (WA). Rośliny identyfikowano przy użyciu standardowych kluczy do oznaczania flory (Świejkowski 1952, Rostański 1953, Rostański, Seidel 1962, Szafer i in. 1969, Broda 1971, Novak 1975, Mowszowicz 1982, Rutkowski 1998) oraz bogatych zasobów internetowych. Wykorzystano także *Atlas rozmieszczenia roślin naczyniowych w Polsce* (Zajac, Zajac 2001). Atlas ten posłużył także do weryfikacji tego czy dany takson był notowany w okolicach Rzeszowa i województwie podkarpackim oraz tego czy gatunek jest uważany za rodzimy dla flory Polski. Ostateczne nazwy roślin podano według *The Plant List*, światowej listy taksonów roślin zalążkowych sporządzonej przez zespół z Ogrodu Botanicznego Kew koło Londynu.

Grzyby oznaczano wstępnie w stanie świeżym przy pomocy kluczy obrazkowych (np. Gumińska 1975, Orłóś 1971, itp.), a ostatecznie zostały oznaczone przy użyciu barkodów DNA. Analiz tych dokonał dr Marcin Pietras z Uniwersytetu Gdańskiego i Instytutu Dendrologii PAN, a ich wyniki zostały już opublikowane osobno (Kasper-Pakosz i in. 2016). Nazwy grzybów podano według listy nazw grzybów *Index Fungorum*.

Na każdym targu przeprowadzono również po 25 wywiadów z właścicielami sprzedawanych roślin i grzybów (w sumie 100 wywiadów). Respondenci podczas wywiadu wypełniali formularz ankiety, lub odpowiadali na pytania ankiety, które były wpisywane na bieżąco ręcznie przez autorkę badań (zob. Załącznik 1). Średni wiek respondentów wynosił 55 lat, najstarszy sprzedawca miał 83 lata, najmłodszy 22. W wywiadach wzięło udział 62 kobiety i 38 mężczyzn. Około połowę badanej grupy sprzedawców stanowili rolnicy,

pozostałą część specjaliści różnych dziedzin, np. księgowy, krawcowa, pielęgniarka, elektryk, kucharz, farmaceutka, piekarz, tokarz, fryzjer, kelner, nauczycielka, często ankietowaną osobą okazywali się emeryci. Cel zarobkowy i hobby były równie często cytowane jako motywacja do sprzedaży roślin na targu. Sprzedawcy zajmowali się sprzedażą roślin przez średnio 19 lat (maksymalny czas sprzedaży to 50 lat). Aż 62% sprzedawców przychodziło na targ codziennie, pozostała grupa 3-4 razy w tygodniu.

Badania zostały przeprowadzone zgodnie z Kodeksem Etyki Amerykańskiego Stowarzyszenia Antropologicznego (American Anthropological Association Code of Ethics) oraz Kodeksem Etyki Międzynarodowego Towarzystwa Etnobiologii (International Society of Ethnobiology Code of Ethics). Przed przeprowadzeniem każdego z wywiadów uzyskano ustną zgodę respondenta i wytłumaczono cel badań.

Pochodzenie gatunku (uprawny czy dziki) zostały ustalone na podstawie wywiadów, jak też obserwacji opakowania gatunku wystawionego do sprzedaży, m.in. na podstawie pojemników, w których rośliny były sprzedawane. Na przykład, gatunki sprzedawane w małych doniczkach bez chwastów, dobrze ukorzenione i z jednym pędem były traktowane jako pochodzące z uprawy, natomiast gatunki sprzedawane w plastikowych workach, świeżo wykopane ze śladami naturalnej roślinności łąkowej lub leśnej (a nie ogrodowej, bądź ruderalnej) uznano jako pochodzące z natury. Oczywiście czasem trudno było ocenić czy roślina pochodzi z ogrodu, czy z lasu.

Posiłowano się wspomnianymi wcześniej dłuższymi wywiadami, jak też krótkimi rozmowami ze sprzedawcami. W większości przypadków odpowiedzi respondentów były traktowane jako wiarygodne, z wyjątkiem gatunków chronionych - czasami sprzedający wahał się z odpowiedzią lub dawał bardzo niejasne odpowiedzi na pytanie, czy roślina została wykopana ze stanu dzikiego, czy z ogrodu. W przypadku dziwnego zachowania

informatorów, wskazującego na strach przed podaniem prawdziwej informacji, gatunek traktowano jako pochodzący ze środowiska naturalnego.

3. Wyniki

3.1. Rośliny zanotowane w sprzedaży

W sumie zaobserwowano 452 gatunki roślin naczyniowych i 32 gatunki grzybów sprzedawanych na czterech badanych targach.

Wszystkie gatunki podzielono na różne kategorie ze względu na:

- źródło zbioru (dzikie – uprawne),
- ojczyznę (gatunek rodzimy o naturalnych stanowiskach w niżowej lub podgórskiej części regionu, gatunek rodzimy dla flory Polski, ale o stanowiskach odległych od terenu badań (z innego województwa), gatunek obcy),
- kategorię użytkową (jadalne, w tym podkategorie: warzywa jadalne, owoce, grzyby jadalne, przyprawy) – lecznicze – ozdobne)

W Aneksie (załącznik 3) wymieniono wszystkie zarejestrowane rośliny i grzyby.

Spośród wszystkich zaobserwowanych na targach 484 gatunków (452 gat. roślin + 32 gat. grzybów) tylko 117 gatunków występuje w woj. podkarpackim w stanie dzikim lub są gatunkami rodzimymi dla flory Polski (Tab. 4).

Tylko 19 gatunków jest zbieranych ze środowiska naturalnego, np. szczaw zwyczajny, czy prawie wszystkie gatunki grzybów (Rys. 2), a 12 gatunków zarówno dzikich i uprawianych np. konwalia majowa, czy czosnek niedźwiedzi (Rys. 2, 3)

Dla niektórych spośród gatunków dzikich, jak np. kaliny koralowej zarejestrowano sprzedaż dwóch różnych części rośliny tj. owoce, ze względu na ich lecznicze właściwości, jak również kwiaty, stosowane do bukietów. (Rys. 4, 23). Natomiast orzech włoski, oprócz popularnych w sprzedaży dojrzałych owoców, spotykany jest na targach również w postaci niedojrzałej, ze względu na lecznicze właściwości zielonej skórki polecanej do wyrobu leczniczych nalewek na problemy żołądkowe (Rys. 5).

Rys. 2. Konwalia majowa *Convallaria majalis* w bukietach i szechaw zwyczajny *Rumex acetosa* w pęczkach na targu w Rzeszowie

Rys. 3. Czosnek niedźwiedzi *Allium ursinum*, w sprzedaży na targu w Jarosławiu

Rys. 4. Kalina koralowa *Viburnum opulus* jako roślina ozdobna do bukietów w sprzedaży na targu w Jarosławiu

Rys. 5. Orzech włoski *Juglans regia* polecany do wyrobu nalewek na problemy żołądkowe, na targu w Jarosławiu

Tabela 4. Rośliny rodzime dla Polski i zadomowione antropofity sprzedawane na targach południowo-wschodniej Polski

Nazwa łacińska - taksony, zbierane głównie jako dzikie pisane są pogrubioną czcionką	nr okazu zaczynają c od WA00000	Częstotliwość:				Nazwa używana na targu	Sta tus	Forma sprzedaży	Pocho dzenie	Cel sprze daży
		R	J	L	P					
<i>Achillea millefolium</i> L.	52313	1				krwawnik	r	doniczka	upr. i dziki	lecz.
<i>Aconitum firmum</i> Rchb.**		1				tojad	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Acorus gramineus</i> Sol. ex Aiton	52314	1				tatarak	o	doniczka	upr.	ozd.
<i>Ajuga reptans</i> L.	52315	2		2	1	dąbrówka	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Alchemilla</i> sp.	52316	2	1	1		przywrotn ik	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Allium ursinum</i> L.*	52317	3	3		3	czosnek niedźwied zi	r	doniczka, liście- pęczki	upr. i dziki	lecz.
<i>Anemone pulsatilla</i> L.	52318	3	3	3	2	sasanka	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Anemone sylvestris</i> L.*	52319	1	1	2		zawilec leśny, zawilec biały	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Anemone vernalis</i> L.*		3	3	2	2	sasanka	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Arabis alpina</i> L.	52309	3	1	2	1	gęsiówka	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Arenaria serpyllifolia</i> L.	52320	2		1	1	piaskowie c	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Armeria maritima</i> Willd.	52321	3	3	3		zawciąg	r	doniczka	upr.	ozd.

<i>Armoracia rusticana</i> G. Gaertn.		3	3	3	3	chrzan	o	korzenie	upr. i dziki	żyw. przy p.
<i>Artemisia absinthium</i> L.	52322	3	1	1		piołun	r	sadzonki	upr. i dziki	lecz.
<i>Aruncus dioicus</i> (Walter) Fernald	52323			1		parzydło	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Asarum europaeum</i> L.	52324	1		1	1	kopytnik	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Asparagus officinalis</i> L.	52325	1				szparag	r	sadzonki	upr.	żyw.
<i>Astrantia major</i> L.	52326			1		jarzmiank a	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Bellis perennis</i> L.	52327	3	2	2	1	stokrotka	r	bukiety, doniczka	upr.	ozd.
<i>Berberis vulgaris</i> L.	52328			1		berberys	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Calluna vulgaris</i> (L.) Hull	52329	3	3	3	2	wrzos	r	doniczka	upr. i dziki	ozd.
<i>Caltha palustris</i> L.	52330	1			1	kaczniec, kaczeniec	r	bukiety	dziki	ozd.
<i>Campanula glomerata</i> L.		1	1	2		dzwonek	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Campanula persicifolia</i> L.		2		2	1	dzwonek	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Cardamine glandulifera</i> O.Schwarz		1				żywiec	r	sadzonki	upr.	ozd.
<i>Carlina acaulis</i> L.*	52331	1		1		dziewięści ł	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Carum carvi</i> L.	52332	1				kminek	r	doniczka	upr.	przy p.
<i>Centaurea scabiosa</i> L.						chaber	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Convallaria majalis</i> L.	52333	3	3	2	3	konwalia	r	doniczka, bukiety	upr. i dziki	ozd.

<i>Corylus avellana</i> L.		3	3	3	3	orzech laskowy	r	owoce	upr.i dziki	żyw.
<i>Crataegus</i> spp.		2	1		1	głóg	r	owoce	dziki	żyw. alko h. leczn
<i>Crocus vernus</i> (L.) Hill (włączając <i>Crocus scepusiensis</i> (Rehm. et Woł. *))		2				krokus fioletowy	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Cyanus montanus</i> (L.) Hill.	52334		1			chaber	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Cyanus segetum</i> Hill.	52335	2	3	2	1	blawatek	o	bukiety, wianki	dziki	ozd.
<i>Cytisus scoparius</i> (L.) Link	52336	2	1			żarnowiec (żółty)	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Daucus carota</i> L.		3	3	3	3	marchew	r	korzenie	upr.	żyw.
<i>Delphinium elatum</i> L.	52337	3	2	3	2	ostróżka	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Dianthus carthusianorum</i> L.		1			1	kartuzek	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Dianthus plumarius</i> L.	52338	3	1	2	1	pierzasty ochr.	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Dictamnus albus</i> L. **	52339	1	1	1		gorejący krzew Mojżesza	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Digitalis grandiflora</i> Mill.*	52340	1	2	1		naparstnic a	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Digitalis purpurea</i> L.		3	1	2	1	naparstnic a	o	doniczka	upr.	ozd.
<i>Dryas octopetala</i> L.	52341			1		dębik	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Echinops exaltatus</i> Schrad.		2			1	przegorza n	o	doniczka	upr.	ozd.

<i>Echinops sphaerocephalus</i> L.	52342	1			1	przegorza n	o	doniczka	upr.	ozd.
<i>Eryngium planum</i> L.	52375	1				mikołajek	r	bukiety	upr.	ozd.
<i>Euphorbia amygdaloides</i> L.	52343	3	2	2		wilczomle cz	r	doniczka	upr. i dziki	ozd.
<i>Filipendula vulgaris</i> Moench	52344	1		1		wiązówka	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Fragaria vesca</i> L.		3	3	2	2	poziomka	r	owoce	upr.	żyw.
<i>Galanthus nivalis</i> L.*	52345	1				śnieżyczk a	r	bukiety	upr.	ozd.
<i>Gypsophila paniculata</i> L.*	52346			1	2	gipsówka bukietowa	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Helianthus tuberosus</i> L.		1				topinamb ur	o	bulwy	upr.	żyw. , ozd.
<i>Hepatica nobilis</i> Mill.	52347	2	1			przylaszcz ka	r	doniczka	upr. i dziki	ozd.
<i>Hypericum perforatum</i> L.	52348	1	1		1	dziurawie c	r	wysuszon e nadziemn e części	dziki	leczn .
<i>Inula helenium</i> L.			1	1		oman	o	doniczka	upr.	ozd.
<i>Iris pseudacorus</i> L.	52349	3	3	3	2	iryś	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Iris sibirica</i> L.	52350	3	2	1	2	iryś fioletowy	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Juniperus communis</i> L.				1		jałowiec	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Lamium galeobdolon</i> L.		1				gajowiec	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Ledum palustre</i> L. *	52351	3	3	1		bagno	r	części nadziemn e	dziki	owa d.

<i>Leontopodium nivale</i> (Ten.) Huet ex Hand.-Mazz.**	52352	2	1	1		szarotka	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Leucanthemum vulgare</i> (Vaill.) Lam.	52353	3	3	3	3	margaretk a/	r	bukiety,	upr.	ozd.
<i>Leymus arenarius</i> (L.) Hochst.				1		nadmorsk a	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Ligularia sibirica</i> (L.) Cass.**				1		jęczyzka	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Lupinus polyphyllus</i> L.		3	3	2		łubin	o	doniczka, bukiety	upr.	ozd.
<i>Lysimachia punctata</i> L.	52354		1	1		tojeść	o	doniczka	upr.	ozd.
<i>Matricaria chamomilla</i> L.	52355	2	1	1		rumianek	o	kwiatosta ny	upr.	leczn .
<i>Matteucia struthiopteris</i> (L.)Tod.	52356				1	paprotka	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Myosotis sylvatica</i> Hoffm.	52357	2		1		niezapomi najka	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Oenothera</i> sp.		1				wiesiołek	o	doniczka	upr.	ozd.
<i>Origanum vulgare</i> L.	52358	3	1	1	1	oregano	r	doniczka	upr. i dziki	przy pr.
<i>Ornithogalum candicans</i> (Baker) J.C.Manning & Goldblatt				1		galtonia	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Ornithogalum umbellatum</i> L.**	52310	3	1		2	śpioch do 2014	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Pinus sylvestris</i> L.		1	2		1	sosna	r	młode pędy	dziki	alko h., leczn
<i>Polemonium coeruleum</i> L.					1	wielosił	p	doniczka	upr.	ozd.

<i>Polygonatum multiflorum</i> (L.) All.					1	kokoryczka	r			
						a		doniczka	dziki	ozd.
<i>Primula elatior</i> (L.) Hill*		2	2	1		pierwiosnek	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Primula veris</i> L.			1			pierwiosnek	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Primula vulgaris</i> Huds.	52359	3	3	3	2	pierwiosnek	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Prunus avium</i> L.		3	3	3	3	czereśnia	r	owoce	upr.	żywn.
<i>Prunus spinosa</i> L.		2				tarnina	r	owoce	dziki	alkoh.
<i>Pulmonaria officinalis</i> L. s.l.	52360	2	1	2		miodunka	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Pyrus communis</i> L.		3	3	3	3	gruszka	r	owoce	upr.	żywn.
<i>Ribes nigrum</i> L.		3	3	2	2	porzeczka	r	owoce	upr.	żywn., alkoh.
<i>Ribes uva-crispa</i> L.		2	2	1	2	agrest	r	owoce	upr.	żywn.
<i>Rosa canina</i> L.	52361	2	2		2	róża	r	owoce i płatki	dziki	żywn., alkoh., leczn.
<i>Rubus idaeus</i> L.		3	3	3	3	malina	r	owoce	upr.	żywn.
<i>Rubus</i> subgenus <i>Rubus</i>		3	2		1	ostrężyna	r	owoce	dziki	żywn.

										n.
<i>Rumex acetosa</i> L.	52362	3	3		3	szczaw	r	wiązki liści	upr. i dziki	żyw n.
<i>Rumex sanguineus</i> L.				1	1	szczaw gajowy	r	doniczki	upr.	żyw n.
<i>Salix caprea</i> L.	52363	3	3	2		bazie	r	gałązki z kotkami	dziki	obrz. świat eczn y
<i>Salix cf purpurea</i> L.			1	1		wiklina	r	materiał rzemieślni czy	upr.	prze dmio ty w gosp od. dom owy m
<i>Salvia nemorosa</i> L.	52311	2	1	1		szałwia omszona	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Sambucus nigra</i> L.		1				czarny bez	r	owoce	dziki	żyw n., alko h., leczn
<i>Sedum acre</i> L.	52364	2	1	1		rozchodni k	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Sempervivum globiferum</i> L.		1				rojownik	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Silene viscaria</i> (L.) Jess.	52365		1	2	1	smółka	r	doniczka	upr.	ozd.

<i>Sorbus aucuparia</i> L.		2			1	jarzębina	r	owoce	dziki	żywn., alkoh., leczn
<i>Staphylea pinnata</i> L.		1				kłokoczka	r	doniczka	upr.	ozd., religi jny (róże ńce)
<i>Tanacetum parthenium</i> (L.) Sch. Bip.	52366	1		1		maruna	o	bukiety	upr.	ozd.
<i>Tanacetum vulgare</i> L.	52367	1				wrotycz	r	doniczka, wiązki	dziki	leczn
<i>Thalictrum aquilegifolium</i> L.				1		rutewka	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Thymus serpyllum</i> L.	52368	2	1	1	1	macierzanka	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Tilia cordata</i> Mill.	52369	1				lipa	r	kwiatostany	dziki	leczn
<i>Tripleurospermum maritimum</i> (L.) W. D. J. Koch			1	1		maruna	o	doniczka	upr.	ozd.
<i>Trollius europaeus</i> L.**		2	2			pełnik	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Vaccinium myrtillus</i> L.		3	3	3	3	czarna jagoda	r	owoce	dziki	żywn., leczn
<i>Vaccinium vitis-idaea</i> L.		2	2	1	2	brusznica	r	owoce	dziki	żywn.
<i>Valeriana officinalis</i> L.	52370		1			kozłek	r	doniczka	upr.	leczn
<i>Veronica spicata</i> L.	52371	3		1	1	przetacznik	r	doniczka	upr.	ozd.

<i>Viburnum lantana</i> L.			1			kalina	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Viburnum opulus</i> L.	52372	1	1		1	kalina	r	owoce	dziki	żyw. n. leczn.
<i>Vinca minor</i> L.	52373	1		1	1	barwinek	r	doniczka	upr.	ozd.
<i>Viola alba</i> Besser*		2	1	1		fiołek	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Viola odorata</i> L.	52312	2	1		1	fiołek	o	doniczka	upr. i dziki	ozd.
<i>Viola riviniana</i> Rchb.	52374				1	fiołek	p	doniczka	upr.	ozd.
<i>Viscum album</i> L.				1		jemiola	r	gałązki z listkami	dziki	obrz. świat eczn y

R – Rzeszów, J – Jarosław, L – Leżajsk, P – Przemyśl

r – gatunek rodzimy o naturalnych stanowiskach w niżowej lub podgórskiej części regionu ,

p – gatunek rodzimy dla flory Polski, ale o stanowiskach odległych od terenu badań (z innego województwa),

o – gatunek obcy, zdziczały (antropofit zadomowiony)

upr. - uprawiany

ozd. – ozdobny, alkoh. – napoje alkoholowe,

leczn. – leczniczy, żyw. – żywność,

przyp. – przyprawa owad. - środek odstraszający owady,

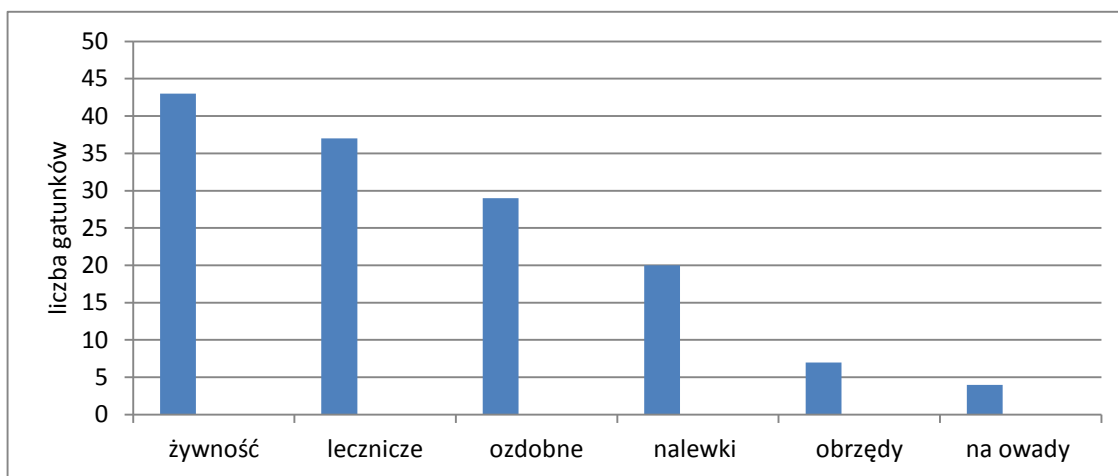
obrz. – obrzędowy

* - gatunki pod ochroną częściową,

** - gatunki pod ochroną ścisłą

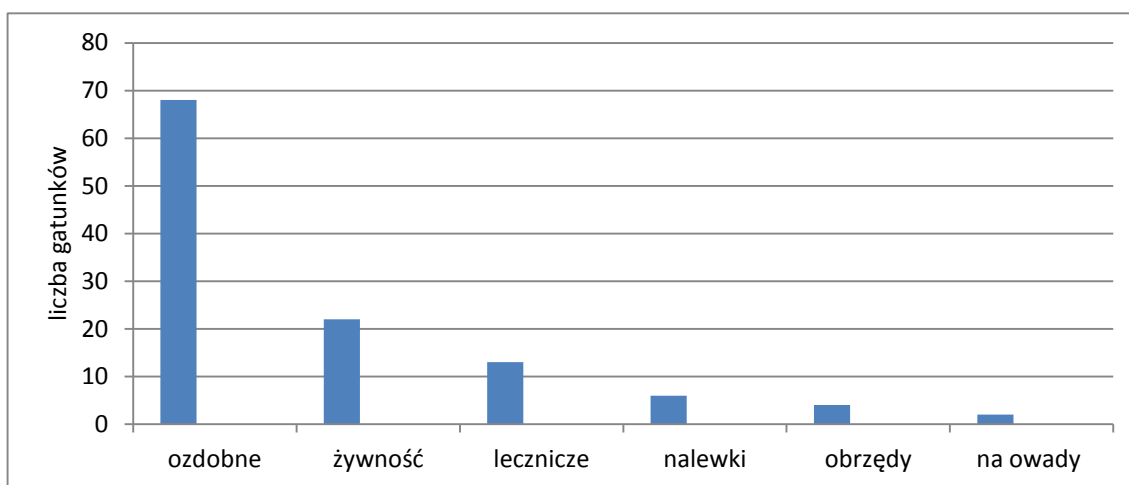
wytluszczone gatunki zbierane głównie ze stanu dzikiego

Gatunki pozyskiwane ze środowiska naturalnego w większości sprzedawano z przeznaczeniem do konsumpcji, rzadziej w celach leczniczych czy ozdobnych (Rys. 6).

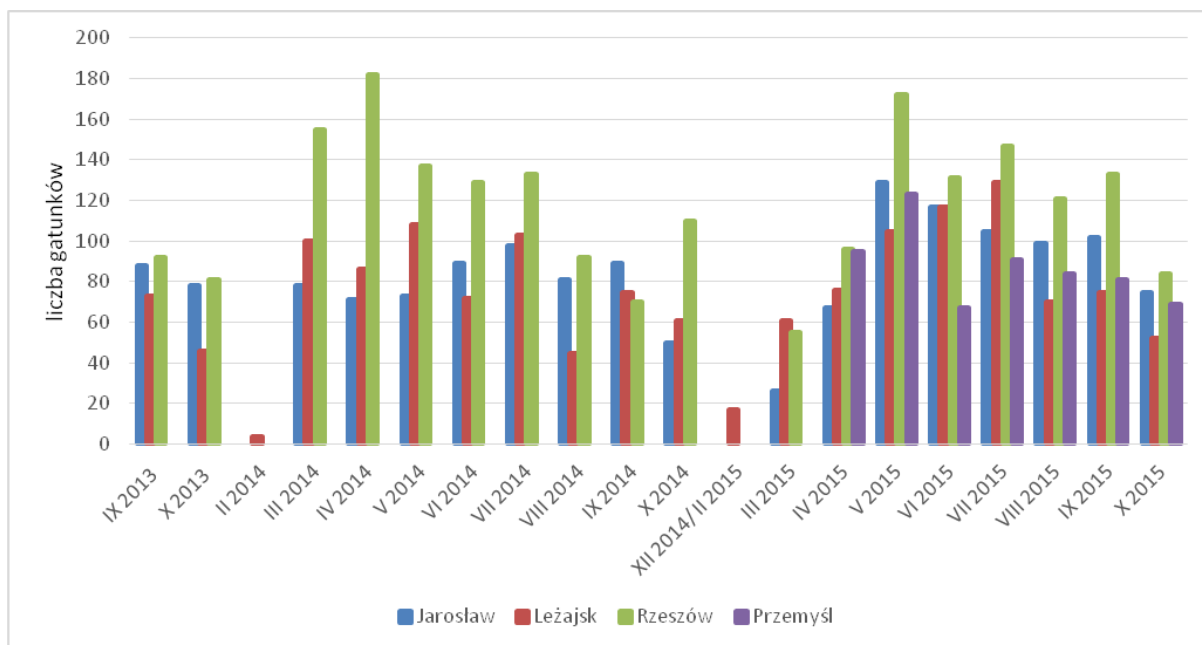
Rys. 6. Sposób użytkowania gatunków pozyskiwanych ze stanu dzikiego znajdujących się w sprzedaży

Wśród wszystkich roślin występujących na targach to gatunki ozdobne zdecydowanie zdominowały targi (Rys. 7), po nich wymienić należy rośliny będące codzienną żywnością, następnie rośliny lecznicze i służące do sporządzania nalewek. Niewiele zanotowano gatunków wykorzystywanych przy obrzędach dorocznych i najmniej służących jako środek do odstraszenia owadów.

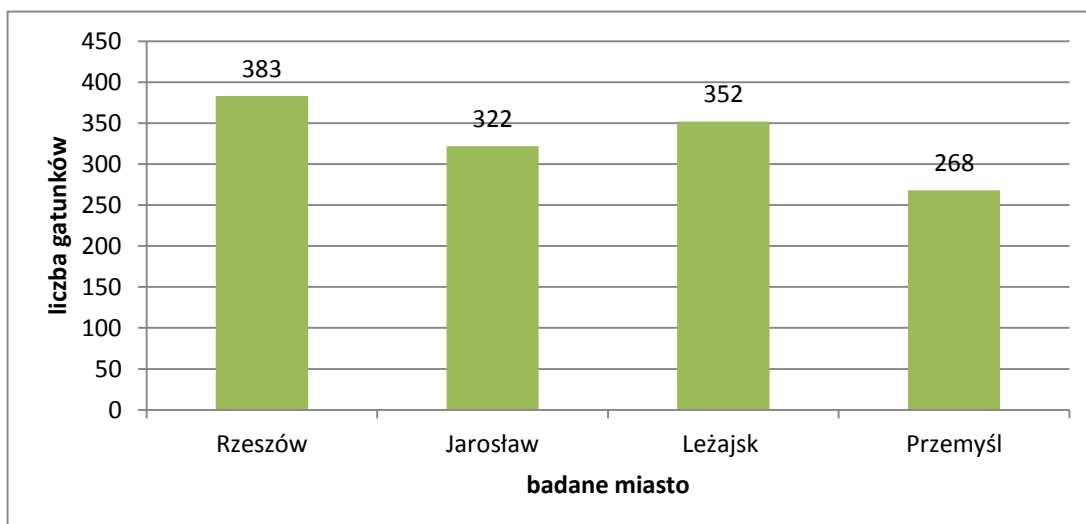
Rys. 7. Użytkowanie wszystkich gatunków roślin rodzimych (bez względu na pochodzenie gatunku) lub antropofitów zadomowionych w woj. podkarpackim

W okresie trzech sezonów badań zaobserwowano, że największa liczba gatunków roślin występowała na targach wiosną i wczesnym latem (kwiecień i maj) (Rys.8). Wiąże się to ze zwiększoną sprzedażą sadzonek roślin uprawnych i kwiatów ozdobnych.

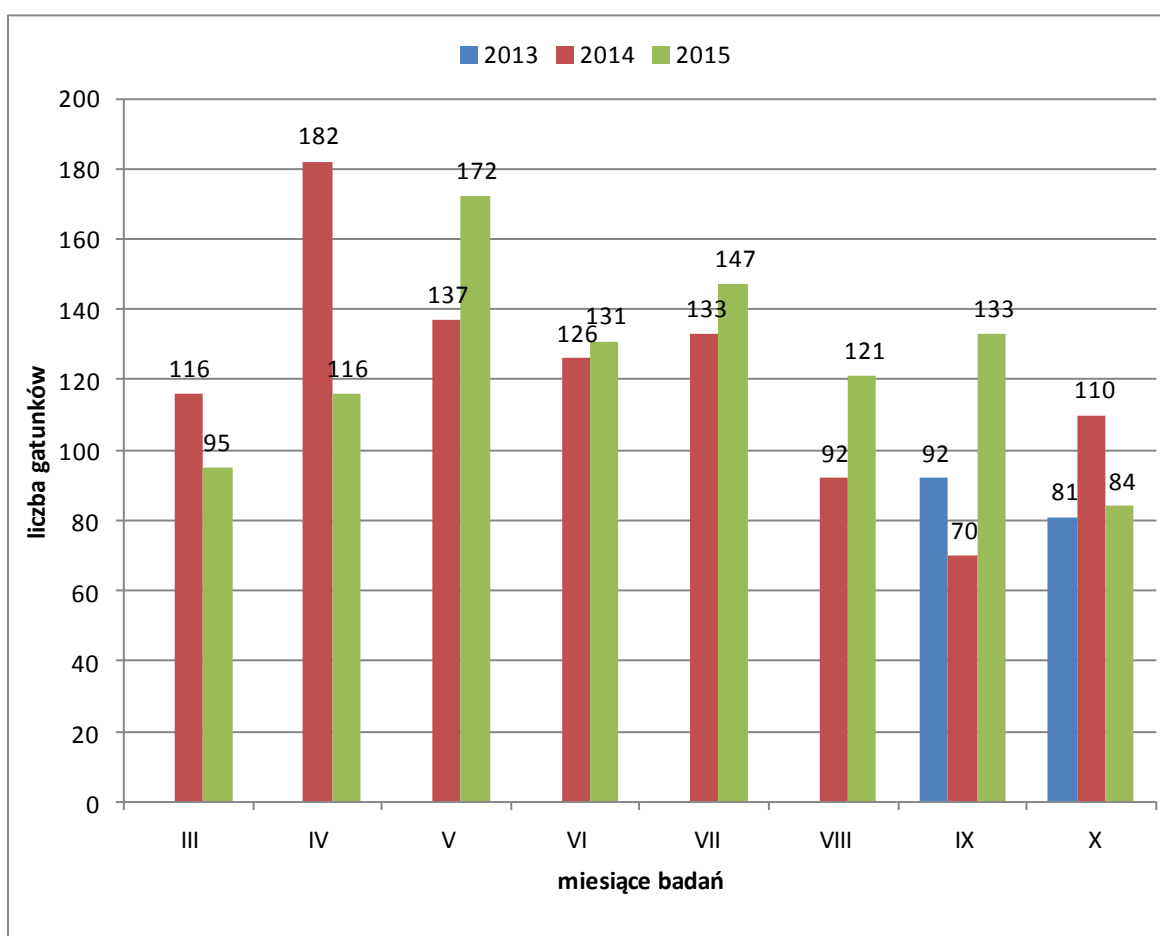

Rys. 8. Liczba gatunków zarejestrowanych w poszczególnych miastach z uwzględnieniem kolejnych miesięcy badań

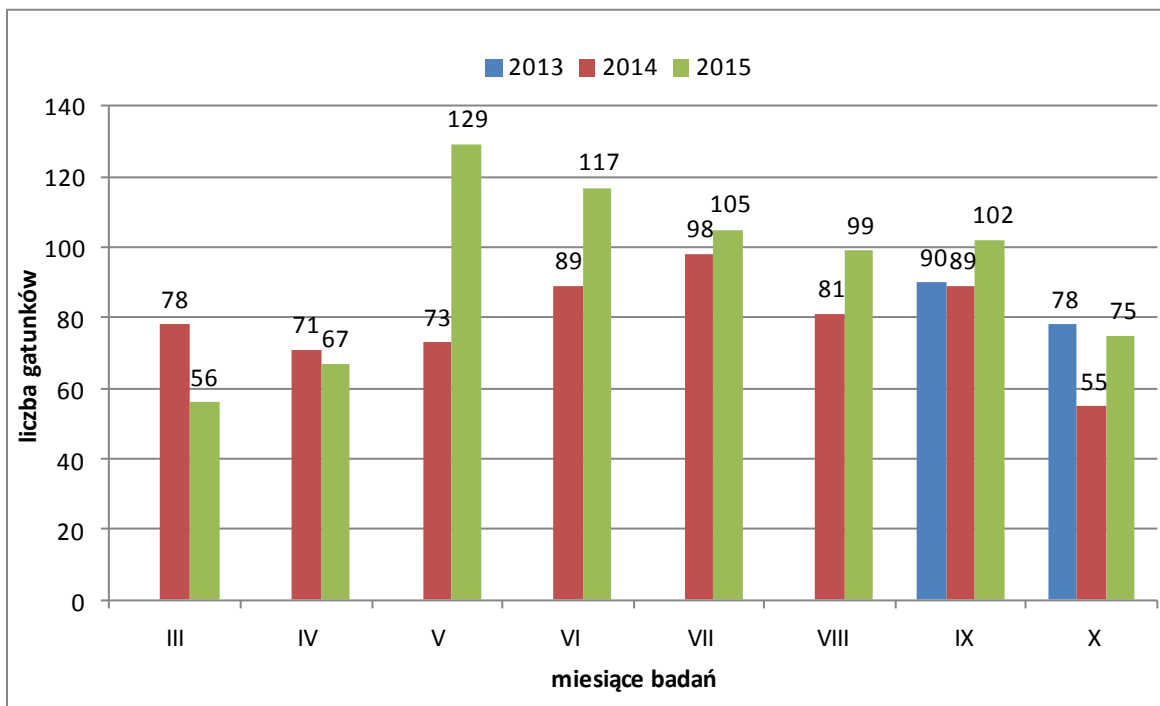
Najwięcej gatunków roślin w sprzedaży zanotowano na targu w Rzeszowie, najmniej w Jarosławiu (Rys. 9.). Wynika to z faktu, iż targ w Rzeszowie jest odwiedzany przez sprzedających i kupujących z obszaru całego regionu i jest zdecydowanie największym targiem w województwie podkarpackim. Liczba gatunków roślin sprzedawanych na targu w Leżajsku i Jarosławiu była jednak tylko nieco mniejsza. Dużo mniejsza liczba roślin zanotowanych w Przemyślu wynika na pewno z krótszego okresu obserwacji prowadzonych w tym mieście.

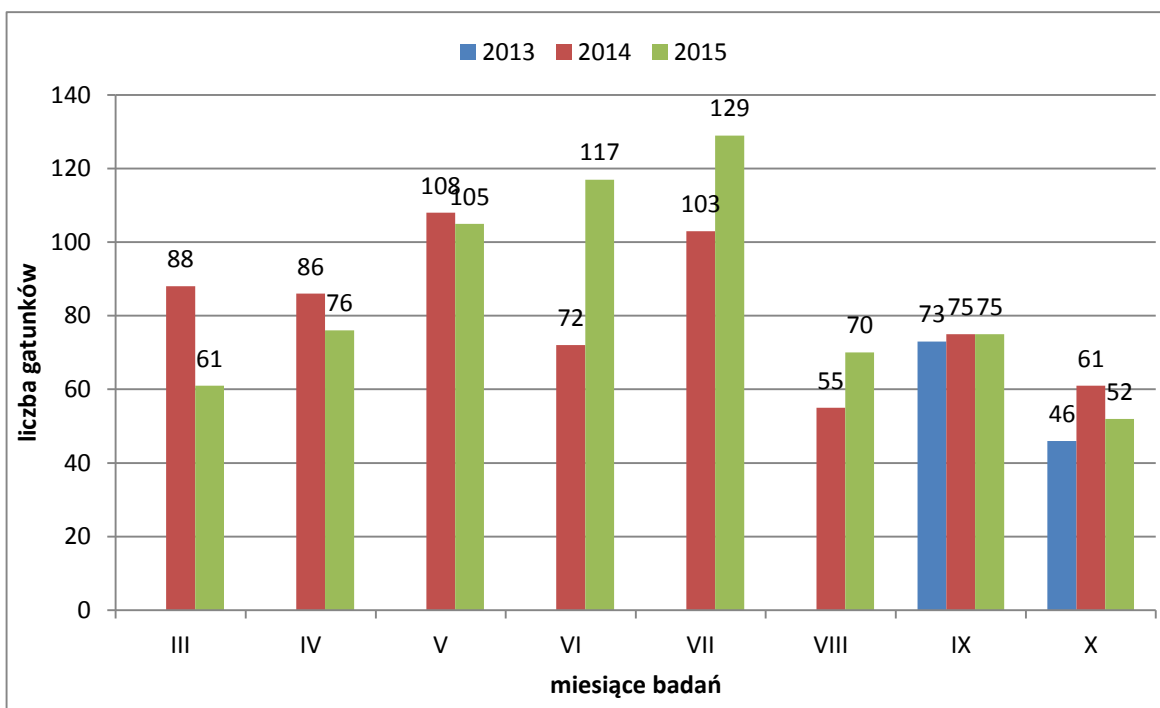
Rys. 9. Liczba gatunków zarejestrowanych w poszczególnych miastach

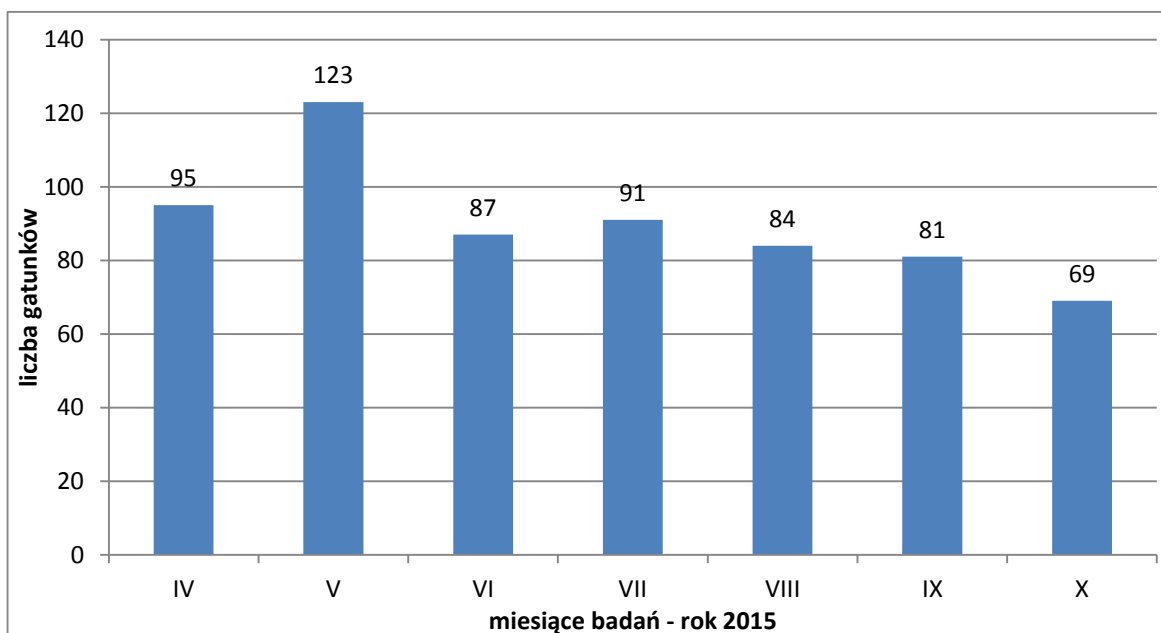
Rys. 10. Liczba gatunków zanotowana w poszczególnych miesiącach na targu w Rzeszowie

Rys. 11. Liczba gatunków zanotowana w poszczególnych miesiącach na targu w Jarosławiu

Rys. 12. Liczba gatunków zanotowana w poszczególnych miesiącach na targu w Leżajsku

Rys. 13. Liczba gatunków zanotowana w poszczególnych miesiącach na targu w Przemyślu

Biorąc pod uwagę całą listę gatunków (bez względu na to czy pochodziły z uprawy, czy ze stanu dzikiego) znaczenie ozdobne okazało się dominującym celem sprzedaży, a następnym było znaczenie spożywcze i lecznicze. Rośliny ozdobne stanowiły dużą część rynku i to one zdominowały grupę gatunków rodzimych (Rys. 14, 15). Więcej na temat roślin ozdobnych w części 3.3 tego rozdziału.

Rys. 14. Rośliny ozdobne na targu w Rzeszowie

Rys. 15. Rośliny ozdobne na targu w Jarosławiu sprzedawane przez drobnych działkowców. Rośliny takie są czasem wykopywane prosto z ogrodu, rzadziej lasu i sprzedawane zawinięte w worek foliowy.

Odnotowano bardzo mało roślin wyłącznie leczniczych (sprzedawanych wyłącznie w tym celu). Należy tu np. dziurawiec zwyczajny *Hypericum perforatum*, sosna pospolita *Pinus sylvestris* i wrotycz pospolity *Tanacetum vulgae* (Rys. 16, 17).

Rys. 16. Dziurawiec zwyczajny *Hypericum perforatum* jeden z niewielu gatunków leczniczych na targu w Rzeszowie

Rys. 17. Sosna pospolita *Pinus sylvestris* – młode szyszki używane leczniczo na syrop w sprzedaży na targu w Przemyślu

Większość roślin leczniczych sprzedawanych na targach, to faktycznie owoce jadalne wykorzystywane jako żywność, do wytwarzania napojów alkoholowych typu nalewki oraz w medycynie (np. *Viburnum opulus*, *Vaccinium myrtillus*). Rośliny dzikie zbierano i sprzedawano głównie dla owoców, z przeznaczeniem na dżemy, soki i napoje alkoholowe (róża, głóg, Rys. 18), ale bardzo modne ostatnio są również uprawiane na balkonach zioła np. tymianek *Thymus vulgaris*, majeranek *Origanum majorana*, mięta pieprzowa *Mentha ×piperita*, oregano *Origanum* spp., lubczyk *Levisticum officinale*, melisa *Melissa officinalis* (Rys. 19).

Rys.18. Owoce dzikiej róży (*Rosa cf. canina*) i głogów (*Crataegus* spp.) na targu w Jarosławiu

Rys. 19. Stoisko z ziołami kulinarnymi na targu w Rzeszowie

Interesującą cechą rynków okazała się sprzedaż gałązek zapomnianego bagna zwyczajnego *Ledum palustre* jako środka odstraszaającego owady (Rys. 20).

Rys. 20. *Ledum palustre* używany do zwalczania moli, w sprzedaży na targu w Rzeszowie

Siedemnaście gatunków podlega ochronie prawnej (Tab. 6). Większość chronionych roślin pochodziła z upraw (Rys. 21). Dokładny wykaz gatunków chronionych znajduje się w części 4.2 rozprawy.

Rys. 21. Śnieżyczka przebiśnieg *Galanthus nivalis* gatunek chroniony, napotkany na targu w Rzeszowie

W sprzedaży odnotowano trzydzieści dwa gatunki grzybów, w tym dwa gatunki uprawne, wszystkie gatunki sprzedawano w celach kulinarnych (Tab. 6). Ciekawostką etnobiologiczną jest borowik ceglastopory *Boletus luridiformis* sprzedawany w tym rejonie jako jadalny, pomimo, że nie ma go na oficjalnej liście grzybów jadalnych dopuszczonych do sprzedaży w Polsce (Rys. 22). Dwa gatunki (*Lactarius quieticolor*, *Leccinum schistophilum*) są nowością dla mikrobioty Polski.

Rys. 22. Borowik ceglastopory *Boletus luridiformis* w sprzedaży na targu w Przemyślu. Gatunek, którego nie ma na liście taksonów dopuszczonych do obrotu w Polsce.

Targ w Rzeszowie jest największym i posiada największą różnorodność biologiczną taksonów rodzimych: 91 gatunków rodzimych, w porównaniu do 67 gat. w Jarosławiu, 72 gat. w Leżajsku i 55 gat. w Przemyślu. Największą liczbę gatunków dzikiego pochodzenia zanotowano w Rzeszowie - 27, w porównaniu do 22 w Jarosławiu, 20 w Przemyślu i 13 w Leżajsku. Największą liczbę gatunków grzybów sprzedawano również w Rzeszowie - 26, w porównaniu do 21 w Jarosław, 18 w Przemyślu i 15 w Leżajsku (Tab. 5).

Spośród gatunków, których sprzedaż spadła, wymieniano tylko dzikie gatunki rodzime – np. pokrzywa *Urtica dioica* była wspomniana przez 2 informatorów. Z gatunków, które są

postrzegane jako nowe lub o zwiększonej sprzedaży, informatorzy wymieniali 9 taksonów roślin. Głównie były wymieniane: czosnek niedźwiedzi *Allium ursinum* (5 informatorów), bylica piołun *Artemisia obsinthium* (4), szczaw łąkowy *Rumex acetosa* (3), ostróżka *Delphinium*, borówka *Vaccinium* spp. (2), rokitnik zwyczajny *Hippophae rhamnoides* i szarotka alpejska *Leontopodium alpinum* (Tabela 4).

3.2. Gatunki dziko rosnące

Gatunki dziko rosnące stanowią niewielką grupę gatunków pośród sprzedawanych na targach. Są to głównie rośliny przeznaczone do konsumpcji, a grzyby i dzikie owoce są istotną częścią tej grupy. Takie rośliny jak np. dzika róża *Rosa canina* (Rys. 18), głóg *Crataegus*, kalina *Viburnum opulus* czy tarnina *Prunus spinosa*, czarny bez *Sambucus nigra* (Rys. 23) są sprzedawane głównie do produkcji alkoholu, w mniejszym stopniu na lecznicze herbaty, czy dzemy.

Rys. 23. Kalina koralowa *Viburnum opulus*, dziki bez czarny *Sambucus nigra* i śliwa tarnina *Prunus spinosa* w sprzedaży jako surowiec na nalewki

Tylko w Rzeszowie podczas trzech kolejnych jesiennych sezonów badań spotkano w sprzedaży *Sorbus aucuparia* (jarzębinę, jarzab pospolity) z przeznaczeniem do celów kulinarnych, na innych targach się jej nie sprzedaje (Rys. 24).

Rys. 24. Jarzębina *Sorbus aucuparia* na targu w Rzeszowie

Bardzo popularnymi roślinami jadalnymi, obserwowanymi na wszystkich czterech targach gatunkami okazały się: żurawina *Oxycoccus* spp. pozyskiwana zarówno ze stanu dzikiego jak też z upraw, borówka czarna *Vaccinium myrtillus* oraz leszczyna *Corylus avellana*.

Z wywiadów możemy wywnioskować, że niektóre gatunki ponownie pojawiają się na targach po latach zapomnienia. Głównym powodem tego ponownego pojawienia się gatunków jest rosnąca popularność ziół leczniczych, medycyny naturalnej, nalewek i likierów owocowych. Ten trend rosnącej dostępności rzadkich roślin gospodarczych na polskim rynku był już zauważony przez innych autorów, np. Smalec (2014) i Sucholas (2016).

Niektóre rodzime dziko rosnące gatunki leśne znalazły się w sprzedaży ze względu na zainteresowanie nimi jako roślinami ozdobnymi np. przyłuszczka pospolita *Hepatica nobilis* czy kokoryczka wielokwiatowa *Polygonatum multiflorum* (Rys. 25, 26).

Rys. 25. Przyłuszczka pospolita *Hepatica nobilis* sprzedawana jako roślina ozdobna w Rzeszowie

Rys. 26. Kokoryczka wielokwiatowa *Polygonatum multiflorum* sprzedawana jako ozdobna w Przemyślu

Również tylko na targu w Rzeszowie zarejestrowano sprzedawane w celu leczniczym: krwawnik *Achillea millefolium* i wrotycz *Tanacetum vulgare* (Rys. 27, 28).

Rys. 27. Krwawnik zwyczajny *Achillea millefolium* jako roślina lecznicza na targu w Rzeszowie

Występowanie tych gatunków w sprzedaży to dowód na to, iż w społeczeństwie wciąż pielęgnowane są tradycje zielarskie lub następuje ich odrodzenie.

Rys. 28. Wrotycz pospolity *Tanacetum vulgare* jako roślina lecznicza na targu w Rzeszowie

Warto tu wspomnieć również o innym gatunku leczniczym – lipie drobnolistnej *Tilia cordata*, (Rys. 29) zarejestrowanym tylko na targu w Jarosławiu oraz rumianku pospolitym *Matricaria chamomilla* (Rys. 29), który wystąpił na dwóch targach: w Jarosławiu i w Rzeszowie (Rys. 30).

Rys. 29. Lipa drobnolistna *Tilia cordata* i rumianek pospolity *Matricaria chamomilla* na targu w Jarosławiu

Rys. 30. Stoisko z roślinami leczniczymi na targu w Rzeszowie. W ofercie wrotycz, dziurawiec, rumianek, krwawnik i jarzębina

Ciekawostką jest chaber bławatek spotykany na targu w Jarosławiu i sprzedawany zarówno w bukietach jak i w wiankach, w celach obrzędowych do wianków (Rys. 31, 32).

Rys. 31. Chaber bławatek *Cyanus segetum* sprzedawany w bukietach na targu w Jarosławiu

Rys. 32. Złożone m.in. z chabra bławatka (*Cyanus segetum*), rozchodnika ostrego (*Sedum acre*), piołunu (*Artemisia absinthium*) i in.

3.3 Gatunki ozdobne

Rośliny ozdobne zdecydowanie zdominowały targi we wszystkich badanych miastach. Już od kwietnia gatunki z tej grupy roślin pojawiały się w postaci sadzonek do ogródków, a szczególnie dużo roślin kwitnących można było zaobserwować w sprzedaży w miesiącach maj i czerwiec (Rys. 33, 34).

Rys. 33. Ostróżka *Delphinium* sp. na targu w Rzeszowie

Gatunki sprowadzane z Holandii oraz dużych szkółek w Polsce stanowiły znaczącą grupę wśród roślin ozdobnych.

Według sprzedawców, w ostatnich kilkunastu latach pojawiła się moda na kwitnące ogródki balkonowe i sprzedaż tej grupy gatunków bardzo się rozwija.

Rys. 34. Petunia ogrodowa *Petunia hybrida* i werbena ogrodowa *Verbena hybrida* – jako popularne gatunki balkonowe

3.4 Gatunki obrzędowe i inne

W okresie Bożego Narodzenia na targu w Leżajsku obserwuje się w sprzedaży jemiolę pospolitą *Viscum album*, która wg kupujących ma przynieść im szczęście i miłość na kolejny rok (Rys. 35).

Rys. 35. Jemiola pospolita *Viscum album* gatunek obrzędowy, na targu w Leżajsku, sprzedawany w okresie Bożego Narodzenia

W okresie Bożego Ciała można było spotkać w sprzedaży płatki róż, lub gotowe mieszanki płatków różnych kwiatów, wykorzystywane do tzw. „sypania kwiatów” przez dziewczynki w świątecznych procesjach. Szczególnie dużo sprzedających takie mieszanki zarejestrowano w Rzeszowie i Jarosławiu (Rys. 36). Są to głównie płatki róży pomarszczonej (*Rosa rugosa*) i popularnej w uprawie przydomowej na Podkarpaciu róży damasceńskiej (*Rosa damascena*), nazywanej tu „różą do smażenia”.

Rys. 36. Płatki róży damasceńskiej (*Rosa damascena*) i r. pomarszczonej (*R. rugosa*) do sypania kwiatków w Boże Ciało i na konfitury

Zanotowano także pojedynczo występujące stanowiska oferujące plecione pojemniki, kosze i meble z wierzby wikliny *Salix purpurea* na targu w Leżajsku (Rys. 37) oraz z brzozowymi miotłami z brzozy brodawkowatej *Betula pendula* na targu w Jarosławiu (Rys. 38).

Rys. 37. Kosze, wykonane głównie z wierzby wikliny *Salix purpurea* na targu w Leżajsku

Rys. 38. Miotły z gałązek brzozy brodawkowatej *Betula pendula* na targu w Jarosławiu

Inną ciekawostką badań, okazał się ogórek kiwano *Cucumis metulifer* napotkany jeden raz na targu w Rzeszowie (Rys. 39).

Rys. 39. Ogórek afrykański, kiwano *Cucumis metulifer* – napotkany na targu w Rzeszowie

Jako przykład zapomnianego, a wracającego do handlu gatunku, należy podać słonecznik bulwiasty (topinambur) *Helianthus tuberosus* zarejestrowany jedynie na targu w Rzeszowie (Rys. 40). Ten gatunek powraca do użytku i cieszy się dużym zainteresowaniem wśród kupujących. Wciąż jednak nie pojawił się na pozostałych targach.

Rys. 40. Topinambur, słonecznik bulwiasty *Helianthus tuberosus* zarejestrowany na targu w Rzeszowie

Grzyby stanowią kolejny ważny sektor produktów sprzedawanych na targach. Znotowano trzydzieści dwa gatunki grzybów w sprzedaży (w tym dwa gatunki uprawne), wszystkie z nich w celach kulinarnych (Tab. 5). Najczęściej sprzedawanymi gatunkami są: *Boletus edulis*, *Cantharellus cibarius*, *Imleria badia*, *Leccinum aurantiacum*, *Suillus luteus*.

Tabela 5. Grzyby jadalne sprzedawane na badanych targowiskach w południowo-wschodniej Polsce

Nazwa łacińska	Nazwa używana na targach	Numer okazu zaczynają cy się od	Częstotliwość:			
			1 – jeden sprzedawca,	2- dwóch do czterech sprzedawców,	3 – więcej niż czterech sprzedawców	WA00000
			Rzeszów	Jarosław	Leżajsk	Przemysł
<i>Agaricus bisporus</i> (J.E. Lange) Imbach ^{CULT}	pieczarka	52304	3	2		
<i>Agaricus campestris</i> L.	pieczarka	-	1			
<i>Armillaria gallica</i> Marxm. & Romagn [#]	opieńka	52284, 52308	1			
<i>Armillaria mellea</i> (Vahl) P. Kumm[opieńka	52261	2	1		1
<i>Armillaria ostoyae</i> (Romagn.) Herink [#]	opieńka	52259	3	2		2
<i>Boletus edulis</i> L.	prawdziwek	52266, 52295, 52300	3	3	3	3
<i>Boletus impolitus</i> Fr. [#]		52256		1		
<i>Boletus luridiformis</i> Rostk. [#]	podciecz, borowik ceglastopory	52272, 52276, 52289	2	1	1	1
<i>Boletus subtomentosus</i> L.	zajaczek	52258	2	3		1
<i>Cantharellus cibarius</i> Fr.	kurka	52302	3	3	3	3

<i>Chalciporus piperatus</i> (Bull.) Bataille ^{1#}	maślak	52248	1			
<i>Cortinarius caperatus</i> (Pers.) Fr	kołpak, chochołka	52277			1	
<i>Imleria badia</i> (Fr.) Vizzini	poddąbek, podgrzybek	52246, 52247, 52249, 52250, 52254, 52255, 52263	3	3	3	3
<i>Lactarius deliciosus</i> (L.) Gray	rydz	52275	3	3	2	1
<i>Lactarius quieticolor</i> Romagn. ^{2#}	rydz	52283			1	
<i>Lactarius salmonicolor</i> R. Heim & Leclair	rydz	52281, 52296, 52303, 52305	3	2	1	1
<i>Leccinum aurantiacum</i> (Bull.) Gray	czerwony kozak	52271, 52285, 52288, 52297	3	3	1	2
<i>Leccinum scabrum</i> (Bull.) Gray	kozak	52264, 52273, 52301	3	2	1	2
<i>Leccinum schistophilum</i> Bon ^{3#}	kozak	52294	1			
<i>Leucoagaricus_nympharum</i>	kania	52299	1			

(Kalchbr.) Bon^{4#}

Macrolepiota procera (Scop) kania 52251 3 3 1 2

Singer

Pleurotus cornucopiae (Paulet) bocznik 52287 1

Rolland^{#CULT}

Polyporus umbellatus (Pers.) żagiew 52306 1

Fr.*[#]

Sparassis crispa (Wulf.) Fr.[#] szmaciak 52290, 2 1
52307

Suillus bovinus (L.) Roussel maślak sitarz 5265, 3 2 1 1
5282

Suillus granulatus (L.) Roussel maślak 52265, 1 1 1
52282,
52292

Suillus grevillei (Klotzsch) maślak 52245, 3 3 2
Singer modrzewiowy 52262

Suillus luteus (L.) Roussel maślak 52270, 3 3 2 3
52274,
52279,
52280,
52286,
52293,
52298

Suillus variegatus (Sw.) Kuntze bagniak 52267, 2 1 1
52291

Tricholoma equestre (L.) P. gąska 52268, 3 1 1
Kumm. 52269

<i>Tricholoma frondosae</i> Kalamees & Shchukin [#]	gąska	52278	1
<i>Xerocomellus cisalpinus</i> [#] (Simonini i in.) Kłofac	podgrzybek	52253	1

* gatunki chronione

gatunki nie występujące w oficjalnym wykazie gatunków grzybów dopuszczonych do obrotu

CULT gatunki uprawiane

¹ gatunek o silnym pieprzowym smaku, przypuszczalnie mylony z *Suillus* spp.

² gat. mylony z *Lactarius deliciosus* lub *L. salmonicolor*, prawdopodobnie przypadkowa domieszka

³ gat. mylony z *Leccinum scabrum*, prawdopodobnie przypadkowa domieszka

⁴ gat. mylony z *Macrolepiota*, prawdopodobnie przypadkowa domieszka

wytluszczono gatunki nowe dla mykobioty Polski

4. Dyskusja

4.1 Grzyby

Jednym z najważniejszych dokonań pracy jest znalezienie gatunków grzybów, których użytkowania dotąd w Polsce nie zarejestrowano. Są to jeden gatunek z rodzaju mleczaj – *Lactarius quieticolor*, jeden gatunek z rodzaju koźlarz – *Leccinum schistophilum* i pieczareczka żółknąca *Leucoagaricus nympharum*. Ponadto dwa pierwsze z trzech wymienionych gatunków (*L. quieticolor* i *L. schistophilum*) nie są wymienione w czekliście podstawczaków występujących w Polsce, są więc nowością w mikrobiocie Polski (Wojewoda 1985). Fakt ten podkreśla znaczenie kodów kreskowych DNA (tzw. *DNA barcoding*) w badaniach etnomykologicznych, dobrze przedstawionych też przez Dentinger i Suz (2014), którzy znaleźli nowe gatunki wśród borowików (*Boletus*) w pojedynczym pakiecie grzybów sprzedawanych w Londynie i importowanych z Chin. Jak się stało, że tak rzadkie gatunki znalazły się w sprzedaży targowiskowej?

Lactarius quieticolor jest podobny do innych jadalnych mleczajów nazywanych zbiorowo „rydzami” i pod taką nazwą był sprzedawany. Podobnie sprawa wygląda z *Leccinum schistophilum* nie odróżnianym od innych koźlarzy. Zanotowano mylne identyfikowanie pieczareczki żółknącej z kanią. Na szczęście *L. nympharum* jest jadalny, ale niepokoi fakt znalezienia go na targu w miejscu innego gatunku grzyba jadalnego.

Ciekawe, że na targowisku znaleziono jedynie jeden gatunek z rodzaju czubajka (*Macrolepiota*), czubajkę kanię – *M. procera*. Nie zanotowano na przykład dosyć pospolitej w Polsce czubajki *Macrolepiota olivieri* (Barla) Wasser.

Na szczęście na targu nie sprzedaje się powodującego czasem lekkie niestrawności sinoblaszka czerwieniejącego *Chlorophyllum rachodes* (Vittad.) Vellinga zaliczanego dawniej do rodzaju czubajka. Rozpoznawanie i odróżnianie różnych gatunków podobnych do

czubajki kani, ale trujących lub ciężkostrawnych to jeden z podstawowych problemów w edukacji grzybiarskiej (por. <http://lukaszluczaj.pl/z-czym-mozna-pomylic-kanie/>).

Inny grzyb mylnie zebrany i sprzedawany na targowisku w Rzeszowie to maślaczek pieprzowy *Chalciporus piperatus* (Bull.). Sprzedawany był on pod nazwą maślak, tymczasem jest grzybem niesmacznym, o bardzo piekącym smaku. Nie jest niebezpieczny, ale na pewno znalazł się na targowisku przypadkowo i nie jest dopuszczony do obrotu.

Wykaz grzybów sprzedawanych na targach jest podobny do taksonów zgłaszanych w kilku badaniach etnograficznych i etnomykologicznych w południowo-wschodniej Polsce przez Marciniak (2007), Łuczaj i Nieroda (2011), czy Łuczaj i Köhler (2014). Takie rodzaje jak borowik, koźlarz, maślak, opieńka, czubajka, pieprznik itp. pojawiają się zarówno w doniesieniach etnograficznych z podkarpackiego, jak też występują na targowiskach. Z drugiej strony niektóre taksony grzybów powszechnie zbierane w obszarach wiejskich są bardzo rzadko sprzedawane, np. te z rodzaju *Russula* (gołąbek). Nie sprzedaje się już dawniej zbieranych w wielu częściach Podkarpacia mleczaja smacznego (*Lactarius volemus*) i pieprzowego (*L. piperatus*).

Jak podaje Kotowski (2016), gołąbki są często mylone z muchomorem sromotnikowym *Amanita phalloides* i źle przechowują się w transporcie, dlatego chyba nie znajdują się on na liście taksonów dopuszczonych do sprzedaży na targach. Z drugiej strony borowik ceglastopory *Boletus luridiformis*, który także nie znajduje się na liście taksonów dopuszczonych do handlu (może z powodu podobieństwa do borowika szatańskiego), jest coraz częściej sprzedawany, a od zawsze tradycyjnie tutaj zbierany (Rys. 22).

Na podstawie Rozporządzenia Ministra Zdrowia, można stwierdzić, że łącznie 13 gatunków z 32 sprzedawanych na targach nie znajduje się na liście gatunków prawnie

dopuszczonych do sprzedaży, sprzedawany jest także jeden gatunek prawnie chroniony (Tab. 5, Rys. 41, 42).

W niektórych przypadkach, w niniejszym dokumencie prawnym, są bardzo dokładnie wymieniane poszczególne gatunki z rodzaju (np. *Armillaria*, *Leccinum*), w innych zaś cały rodzaj nie jest wymieniony (nawet z uwzględnieniem zmian taksonomicznych i synonimów). Możemy stwierdzić, że wybór grzybów na targu może być dobrym wskaźnikiem znaczenia poszczególnych taksonów w kulturze kulinarnej, ukazującym najistotniejsze grzyby jadalne (Peintner i in. 2013, Kotowski 2016). Podobną zależność stwierdzono między tradycyjnie zbieranymi dzikimi warzywami w Dalmacji oraz tymi, które są sprzedawane na targach miast Dalmacji (Łuczaj i in. 2012).

Rys. 41. Siedzuń sosnowy *Sparassis crispa* w sprzedaży na targu w Jarosławiu w r. 2013 – gatunek chroniony do 2014 roku

Rys. 42. Żagiew wielogłowa *Polyporus umbellatus* w sprzedaży na targu w Rzeszowie – gatunek wciąż pod prawną ochroną

4.2 Gatunki chronione

Na targach zanotowano stosunkowo niewiele roślin chronionych (według wiedzy respondentów), jak też chronionych w rzeczywistości. Tylko 12 taksonów roślin zostało wymienionych jako chronione przez więcej niż jednego informatora (Tab. 6).

Najczęściej, jako chronione i sprzedawane na targach wymieniane były: *Allium ursinum*, *Convallaria majalis* i *Lycopodium*. Większość roślin chronionych uprawiano w ogrodach tak jest na przykład w wypadku roślin górskich, rodzimych Karpat (np. *Leontopodium alpinum*, *Dryas octopetala*). Gatunkami, które mogły zostać przeniesione ze środowiska naturalnego są *Allium ursinum*, mchy i storczyki. Żadne mchy nie były notowane w sprzedaży w okresie badań, chociaż respondenci wspominali o nich podczas wywiadów.

Sprzedawcy czosnku niedźwiedziego (*Allium ursinum*) twierdzili, że rośliny są przez nich uprawiane. Nasuwa się jednak podejrzenie, że rośliny mogły pochodzić ze stanu dzikiego.

Większość roślin chronionych była sprzedawana ze względu na ich wartość ozdobną (oprócz czosnku niedźwiedziego, którego zastosowanie jako lecznicze warzywo stało się ostatnio modne w całej Europie, także w Polsce – zob. Łuczaj, Pieroni i in. 2012, Łuczaj 2011a). Polska nie jest jedynym krajem, w którym rośliny z pięknymi kwiatami są zagrożone. Na przykład w Meksyku handel storczykami stwarza problem dla zachowania tamtejszej różnorodności biologicznej (Van Andel i in. 2012, Cruz-Garcia 2015).

Bardzo ciekawą kwestią jest różnica między postrzeganiem roślin chronionych przez sprzedających na targach, a roślinami, które są faktycznie chronione. Nasze obserwacje pozwalają na postawienie hipotezy, że ludzie traktują jako chronione, większą ilość gatunków, niż rzeczywiście znajduje się pod ochroną. Istnieje kilka gatunków, które postrzegane są jako chronione, chociaż one nigdy chronionymi nie były, np. zawilec gajowy *Anemone nemorosa*. Ten dziko rosnący gatunek występuje powszechnie w lasach liściastych, w całej Polsce, ale wiele osób uważa, że jest on pod ochroną prawną, ponieważ dowiedzieli się w szkole o ochronie pokrewnych gatunków z rodzaju zawilec, zawilca wielkokwiatowego *Anemone sylvestris* i narcyzowatego *A. narcissiflora*.

Ostatnio, w 2014 roku, spod ochrony zostało usuniętych wiele gatunków, których pozyskiwanie było poprzednio ograniczone poprzez ochronę częściową, aby uniknąć ich nadmiernego zbierania jako roślin leczniczych (np. kruszyna pospolita *Frangula alnus*, kalina koralowa *Viburnum opulus*, kopytnik pospolity *Asarum europaeum*, konwalia majowa *Convallaria majalis*, Rys. 43).

Rys. 43. Kopytnik pospolity *Asarum europaeum* na targu w Rzeszowie, od 2014 roku nie podlega ochronie

Z listy usunięto też kilka gatunków, których występowanie szerzej rozpoznano i teraz już wiemy, że są one bardziej pospolite niż wcześniej uważano (np. śniedek baldaszkowaty *Ornithogalum umbellatum* (Rys. 44), czy skrzyp olbrzymi *Equisetum telmateia*).

Rys. 44. Śniedek baldaszkowaty *Ornithogalum umbellatum*, sprzedawany na targu w Jarosławiu, podlegał ochronie gatunkowej do 2014 roku

W sprzedaży znalazły się także gatunki objęte ochroną np. dziewięsił bezłodygowy *Carlina acaulis* (Rys. 45), czy szarotka alpejska *Leontopodium alpinum* (Rys. 46). Obydwa gatunki pochodziły z uprawy i według obserwacji sprzedawców cieszyły się dużym zainteresowaniem kupujących.

Rys. 45. Dziewięsił bezłodygowy *Carlina acaulis* pochodzący z uprawy, gatunek objęty ochroną częściową, w sprzedaży na targu w Rzeszowie

Rys. 46. Szarotka alpejska *Leontopodium alpinum*, gatunek chroniony, pochodzący z uprawy spotykany na wszystkich targach z wyjątkiem Przemyśla

Tabela 6.

Gatunki chronione – rośliny i grzyby uznawane za „chronione” przez sprzedawców i sprzedawane na targach (tabela zawiera taksony wymieniane przez sprzedających co najmniej dwa razy)

Nazwa gatunkowa	Nazwa lokalna	Ilość informatorów	Stan biogeograficzny i stan ochrony	Pochodzenie
<i>Allium ursinum</i> L.	czosnek niedźwiedzi	11	lokalnie obfity w regionie, częściowo chroniony	zbierane głównie ze środowiska naturalnego, sprzedawane liście w pęczkach, używany jako warzywo
<i>Convallaria majalis</i> L.	konwalie	7	lokalnie obfity w regionie, chroniony do 2014	zarówno z ogrodów i lasów, w sprzedaży jako kwiaty cięte
<i>Lycopodium</i> spp.	widlak	6	lokalnie częsty, częściowo chroniony	pozyskiwany ze środowiska naturalnego, nie obserwowany w sprzedaży

<i>Pulsatilla</i> spp.	sasanka	5	praktycznie wymarły, chroniony	sprzedawane przez wyspecjalizowanych sprzedawców, z uprawy
<i>Galanthus nivalis</i> L.	przebiśnieg	3	obfity tylko lokalnie, częściowo chroniony	głównie z uprawy
Orchidaceae	storczyk	3	lokalnie obfity, chroniony	nie zaobserwowany w sprzedaży
<i>Leontopodium alpinum</i> L.	szarotka	3	nie pochodzi z tego regionu, chroniony	z uprawy
<i>Carlina acaulis</i> L.	dziewięcił	3	rzadko spotykany, częściowo chroniony	z uprawy
<i>Hepatica nobilis</i> L.	przylaszczka	2	lokalnie częsty, chroniony do 2014 roku	z upraw i ze środowiska naturalnego
<i>Polygonatum multiflorum</i> L.	kokoryczka	2	częsty, nie chroniony	z upraw i ze środowiska naturalnego

<i>Daphne mezereum</i> L.	wawrzynek	2	okolicznościowy, częściowo chroniony	z upraw i ze środowiska naturalnego
<i>Sparassis crispa</i> (Wulfen) Fr.	baraniocha	2	częsty, chroniony do 2014 roku	ze środowiska naturalnego

Jak podaje Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Rzeszowie w piśmie skierowanym jako odpowiedź na zapytanie autorki tej rozprawy doktorskiej (zob. Aneks) odnośnie procedur sprzedaży gatunków objętych ochroną gatunkową, przy rozważaniu zakazów dotyczących gatunków chronionych w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na pochodzenie danej rośliny czy grzyba. Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. rozróżnia gatunki dziko występujące oraz gatunki inne niż dziko występujące.

Za gatunki dziko występujące uważa się gatunki nie pochodzące z upraw oraz gatunki wprowadzone do środowiska przyrodniczego w celu odbudowy lub zasilenia populacji. Podział ten warunkuje zakazy, które zostały nałożone na działania względem chronionych o czym mówią art. 51 i 52 Ustawy o ochronie przyrody z dn. 15 kwietnia 2004 r. uszczegółowione zapisami aktów wykonawczych tj. rozporządzeniem Ministra Środowiska z dn. 9 października 2014 r. w sprawie ochrony gatunkowej roślin oraz grzybów (Dz. U. z 2014 r.).

Jeśli jakaś chroniona roślina występuje dziko wówczas obowiązuje względem niej zakaz umyślnego niszczenia, zrywania, zbioru czy też oferowania do sprzedaży. W celu legalnego pozyskania tej rośliny wymagana jest zgoda właściwego miejscowo Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska. Zgoda wydawana jest w formie decyzji administracyjnej na wniosek wg art. 56 ust. 6 o ochronie przyrody. Uzyskanie pozwolenia na pozyskiwanie

okazów gatunku umożliwia m.in. niszczenie, uszkodzenie a także posiadanie, zbywanie i oferowanie do sprzedaży (& 8 pkt.2 lit. a rozporządzenia). Sytuacja więc dla ochrony roślin i zwierząt wygląda inaczej. W wypadku roślin wiele tradycyjnie uprawianych gatunków to rośliny chronione, a ich ochrona w stanie dzikim została wprowadzona w celu zapobieżenia uszczuplania ich populacji. Tymczasem dla zwierząt istnieją silne obostrzenia dla hodowli gatunków chronionych, nieistniejące dla roślin.

4.3 Porównanie asortymentu targów południowo – wschodniej Polski z targami świata i badaniami użytkowania roślin i grzybów na Podkarpaciu.

Asortyment targów Polski południowo – wschodniej znacząco różni się w odniesieniu od innych badanych targów Europy i świata.

Podczas gdy na targach Europy zanotowano głównie dzikie rośliny jadalne i bogaty wybór gatunków leczniczych i ziół oraz tylko kilka gatunków grzybów (Ertug 2004, Łuczaj 2013, Nedelcheva i Dogan 2015), na targach Polski zaobserwowano niewiele gatunków dzikich roślin jadalnych, gatunki lecznicze występowały sporadycznie, zanotowano natomiast aż 32 gatunki grzybów i jako dominujące odnotowano rośliny ozdobne. Na żadnym innym obserwowanym podczas badań targu świata nie zaobserwowano aż takiej dominacji gatunków ozdobnych jaką zanotowano w Polsce, jak też takiego ubóstwa roślin leczniczych. Jest to ewidentnie cecha typowa dla targowisk polskich (por. też Sucholas 2016).

Nieprzemijającą tradycją targów państw śródziemnomorskich jest użytkowanie wielu gatunków dziko rosnących warzyw liściowych, tradycji tej w Polsce już praktycznie nie obserwujemy w obecnych czasach, była też ona dosyć słaba w poprzednich stuleciach (Łuczaj 2010b).

Ciekawostką okazały się targi w Turcji, gdzie zanotowano szeroki wybór gatunków wykorzystywanych w rzemiośle (Ertug 2004, Dogan 2013), podczas gdy na targach Polski południowo – wschodniej, poza pojedynczymi stoiskami np. z wiklinowymi koszykami w Leżajsku (Rys. 37), czy miotłami w Jarosławiu (Rys. 38), nie zauważa się już w sprzedaży roślin stosowanych w tym celu w gospodarstwach domowych.

Podobnie przedstawia się porównanie z asortymentem targów Ameryki Południowej. Podczas gdy targi Meksyku, Boliwii, Brazylii zdominowane zostały przez rośliny lecznicze stosowane od pokoleń w leczeniu schorzeń (Bye 1986, Macia 2005, De Albuquerque 2007), na badanych targach Polski, gatunki lecznicze występują dziś sporadycznie, zanotowano je głównie na targu w Rzeszowie.

Jeszcze większą rozbieżność dostrzeżono przy porównaniu roślin rytualnych i magicznych, które są ciągle bardzo popularne wśród ludności Ameryki Południowej (Macia 2005, De Albuquerque 2007), podczas gdy w Polsce w obecnych czasach takich gatunków nie zauważa się już w handlu poza jemiolą sprzedawaną w okresie świąt Bożego Narodzenia.

Z porównania asortymentu targów Azji i Polski wynika, iż mieszkańcy azjatyckiej części świata użytkują i sprzedają więcej gatunków dziko rosnących (Pemberton i Lee 1996, Xu i in. 2004). Znaczną ich część stanowią rośliny jadalne i lecznicze. Targi Polski natomiast znacząco zdominowały rośliny uprawne, głównie ozdobne. W Azji na targach sprzedaje się jedynie po kilka gatunków grzybów, i to głównie pochodzących z uprawy (Shirai & Rambo 2014, Xu i in. 2004). Wyjątkiem jest tu jedynie prowincja Yunnan w Chinach pd-zach. gdzie pojawia się na targach czasem po kilka gatunków dziko rosnących grzybów np. z rodzaju *Lactarius* i *Russula* (Łuczaj Ł, inf. ustna, obserwacje z podróży do Dali w prowincji Yunnan). Znaczną liczbę gatunków grzybów sprzedawanych na targach Polski można porównać jedynie do jeszcze większej liczby grzybów w sprzedaży na niektórych targach Meksyku. Na

przykład na targowiskach stanu Tlaxcala sprzedaje się aż 52 gatunki grzybów (Montoya i in. 2001).

Asortyment jest także cechą różniącą targi Polski od targów afrykańskich. Gatunki lecznicze zdecydowanie dominują na targach Afryki. Z powodu ubóstwa ludność tej części świata leczy się sama zebranych przez siebie roślinami i zjawisko to ma tak szeroki zakres, że pojawiło się tam ryzyko wyginięcia niektórych gatunków, co pociąga za sobą konieczność ochrony tych roślin (Olowokudejo 2008). Podobne zagrożenie dotyczy niektórych gatunków chronionych w Polsce, o czym już wcześniej wspomniano, nie jest to jednak spowodowane ubóstwem, a chęcią pozyskania rzadkiego gatunku. W Afryce, np. w Maroku powszechne jest fałszowanie roślin leczniczych, które może stanowić zagrożenie dla zdrowia (Ouarghidi 2012). Z resztą podrabianie roślin leczniczych jest procederem znanym z całego świata (Harnischfeger 2000). W Europie na przykład podrabiano korzeń mandragory *Mandragora officinarum* L. korzeniem przestępu *Bryonia alba* L. (Styczyński 2012).

Podczas analizy asortymentu badanych targów południowo-wschodniej Polski pod kątem pochodzenia gatunków stwierdzono, że ponad 280 gatunków znajdujących się w handlu jest obcego pochodzenia, co stanowi ponad połowę z zarejestrowanych gatunków – tj. ok. 62 % (por. tabela zbiorcza gatunków w Aneksie).

Kolejną obserwacją, godną podkreślenia jest niemal zupełny brak grzybów zbieranych ze stanu dzikiego na targach większości krajów świata, a przynajmniej większości publikacji, wyjątkiem Azji i Europy, nie wspomina się o grzybach.

Porównując ten fakt z badaniami na targach Polski południowo – wschodniej, należy podkreślić, iż grzyby stanowią tu istotny wręcz asortyment targów.

Dla ukazania różnorodności gatunkowej grzybów użytkowanych w tej części Polski zestawiono wyniki badań prowadzonych w 2011 roku przez Łuczaja i Nierodę, wymieniane dla wschodniej części Karpat przez Marciniak (2007), występujące w ankiecie Rostańskiego podane z miejscowości Dębowiec koło Jasła (Łuczaj & Köhler 2014) z wynikami badań z czterech targów prowadzonych w latach 2013-2015 przez autorkę tej rozprawy (Tab. 7).

Na podstawie tego porównania można stwierdzić, że lista gatunków grzybów sprzedawana na targach stanowi jedynie fragment dłuższej listy użytkowanych gatunków. Sprzedawane są po prostu głównie grzyby pospolitsze, dopuszczone do obrotu.

Tabela 7.

Grzyby zbierane przez ludność w południowo – wschodniej części Polski (nazwy uwspółcześnieone wg Index Fungorum)

Nazwa gatunkowa grzyba	Grzyby czterech targów w południowo-wschodniej Polsce- Jarosław, Rzeszów, Leżajsk (Kasper-Pakosz, Łuczaj 2016):	Grzyby zbierane przez mieszkańców trzech miejscowości pd.-wsch. Polski: Czudec, Pstrągowa, Nowa Wieś (Łuczaj, Nieroda 2011):	Wsie wschodniej części polskich Karpat (Marciniak 2007)	Grzyby zbierane w miejscowości Dębowiec k. Jasła na przełomie XIX i XX w. (Łuczaj, Köhler 2014)
<i>Agaricus</i> spp.	x	x	x	
<i>Armillaria</i> spp.	x	x	x	x

	x	x	x	x
<i>Boletus edulis</i>				
<i>Boletus subtomentosus</i>	x	x		
<i>Cantharellus cibarius</i>	x	x	x	x
<i>Chalciporus piperatus</i>	x			
<i>Choiromyces maeandriiformis?</i>				x
<i>Cortinarius caperatus</i>	x			
<i>Hemileccinum impolitum</i>	x			
<i>Imleria badia</i>	x	x	x	x
<i>Lactarius deliciosus</i> i L. <i>salmonicolor</i>	x	x	x	x
<i>Lactarius quieticolor</i>	x			
<i>Lactarius volemus</i>		x		x
<i>Leccinum aurantiacum</i>	x	x	jako <i>Leccinum</i> sp.	x
<i>Leccinum scabrum</i>	x		jako <i>Leccinum</i> sp.	x
<i>Leccinum schistophilum</i>	x			
<i>Lepista nuda</i>		x		
<i>Leucoagaricus nympharum</i>	x			
<i>Lycoperdon</i> sp.		x		
<i>Macrolepiota procera</i>	x	x	x	
<i>Morchella</i> sp.		x		x
<i>Neoboletus luridiformis</i>	x	x	x	
<i>Paxillus involutus</i>		x		
<i>Pleurotus cornucopiae</i>	x			

<i>Polyporus umbellatus</i>	x			
<i>Ramaria</i> sp.				x
<i>Russula</i> spp.		x	x	x
<i>Sparassis crispa</i>	x			
<i>Suillus</i> spp.	x	x	x	x
<i>Tricholoma frondosae</i>	x			
<i>Tricholoma equestre</i>	x			
<i>Xerocomellus chrysenteron</i>		x		
<i>Xerocomellus cisalpinus</i>	x			

Wracając do hipotez postawionych we wstępie zauważyć należy, iż dwie pierwsze potwierdziły się niemal całkowicie, natomiast nie potwierdziła się hipoteza trzecia o dużej liczbie gatunków sprzedawanych roślin leczniczych. Jak pokazują obserwacje autorki, na badanych targach Polski południowo – wschodniej zanotowano jedynie 15 gatunków leczniczych (Tabela 4). Modne w ostatnich latach zioła kulinarne, głównie gatunki o proveniencji śródziemnomorskiej, znajdują się w handlu głównie ze względu na walory smakowe, choć przypisuje się im także znaczenie lecznicze. Zainteresowanie nimi wynika przede wszystkim z kulinarnej mody mającej swoje źródło w licznych programach telewizyjnych, a nie z konkretnych oczekiwań zdrowotnych kupujących. Z dzikich roślin leczniczych, użytkowanych tradycyjnie w tym regionie, zaobserwowano w handlu natomiast jedynie kilka gatunków. Jest to niezmiernie mało w porównaniu z wielkim bogactwem roślin leczniczych stosowanych w tradycji Podkarpacia. Całość tradycji roślin leczniczych badanego terenu nie została opracowana w sposób kompleksowy. Najbardziej zbadany jest obszar tzw. Lasowiaków na północ od Rzeszowa. Libera i Paluch (1993) w swoim *Lasowiackim zielniku* wymieniają aż 150 gatunków roślin leczniczych stosowanych na tym terenie. Założyć można,

że podobnie duża, jeśli nie większa liczba gatunków roślin stosowana była w innych regionach, np. na obszarze Pogórza lub wśród Łemków i Bojków.

Na uwagę zasługują także wyniki badań przeprowadzonych w tym rejonie Polski przez Łuczaję (2012) dotyczące tradycji stosowania roślin leczniczych w bukietach i wiankach kwiatowo – ziołowych święconych przed ludność w okresie świąt Bożego Ciała (czerwiec) oraz Wniebowzięcia NMP zwanego świętem Matki Bożej Zielnej (sierpień). Jak podaje autor rośliny lecznicze, są ciągle kluczowymi elementami wieńców (np. *Sedum acre*, *Asarum europaeum*, *Matricaria recutita*, *Thymus pulegioides*, *Alchemilla* spp.) i stanowią około jednej czwartej gatunków w wieńcach. Pozostałe gatunki to głównie kwiaty ozdobne. Te gatunki lecznicze nie są jednak sprzedawane osobno, zanotowano jedynie bardzo jednostkową sprzedaż całych wianków.

5. Wnioski

1. Na otwartych targowiskach południowo-wschodniej Polski sprzedawane są zarówno gatunki uprawiane, jak i zbierane ze stanu dzikiego, w tym zarówno rodzime, jak i obce. Tylko niewielka ich część pochodzi ze stanu dzikiego, są to głównie owoce jadalne. Dzikie warzywa liściowe i korzeniowe nie są sprzedawane na targach w Polsce poza czosnkiem niedźwiedzimi i szczawiem zwyczajnym (ten drugi pochodzi jednak głównie z uprawy)
2. Na targowiskach dominują rośliny ozdobne, jadalne owoce i grzyby. Zaobserwowano bardzo niewiele roślin leczniczych i zielonych warzyw, co stanowi istotną różnicę w odniesieniu do targowisk z południa Europy i targowisk azjatyckich.
3. W sprzedaży pojawiają się tzw. zioła kulinarne używane głównie jako przyprawy.

4. Znaleziono dwa gatunki grzybów *Lactarius quieticolor*, *Leccinum schistophilum*, dotychczas nie notowane w Polsce (podkreśla to znaczenie kodów kreskowych DNA w badaniach etnomykologicznych).

5. Na wszystkich badanych targach można było spotkać w sprzedaży zarówno chronione rośliny jak i grzyby (sporadycznie), przy czym większość roślin pochodziła z upraw, a tylko nieliczne jak czosnek niedźwiedzi mogły być pozyskiwane ze środowiska naturalnego .

6. Niektóre gatunki pomimo dużej popularności na wybranych targowiskach nie pojawiły się w sprzedaży na innych np. czosnek niedźwiedzi nie został zanotowany w Leżajsku.

7. Na targach południowo-wschodniej Polski nie odnotowano zbyt wielu gatunków używanych w dorocznej obrzędowości. Wymienić tu tylko można jedynie jemiołę, którą sprzedaje się w okresie Bożego Narodzenia, płatki kwiatów róży do procesji Bożego Ciała, czy wianki święcone na zakończenie oktawy Bożego Ciała.

8. Po latach zapomnienia do sprzedaży wracają niektóre gatunki jadalne np. słonecznik bulwiasty, czy owoce polnych krzewów, takich jak róża i głóg.

9. Zarejestrowana lista sprzedawanych taksonów roślin jest najdłuższa ze wszystkich dostępnych w literaturze – wynika to przypuszczalnie z długości prowadzenia badań i uwzględnienia wszystkich kategorii sprzedawanych gatunków.

10. Podczas przeprowadzonych badań zaobserwowano nieliczne przypadki błędnego oznaczania niektórych gatunków grzybów.

Literatura

Amiri MS, Joharchi MR 2013. Ethnobotanical investigation of traditional medicinal plants commercialized in the markets of Mashhad, Iran. *Avicenna Journal of Phytomedicine* 3: 254-271.

Anderson EN 1988. *The food of China*. Yale University Press, Yale.

Arora D 2008. The houses that matsutake built. *Economic Botany* 62: 278–290.

Begerow D, Nilsson H, Unterseher M, Maier W 2010. Current state and perspectives of fungal DNA barcoding and rapid identification procedures. *Applied Microbiology and Biotechnology* 87: 99–108.

Benetowa S 1936. *Konopie w wierzeniach i zwyczajach ludowych*. Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa.

Berkes F, Colding J, Folke C 2000. Rediscovery of Traditional Ecological Knowledge as Adaptive Management. *Ecological Applications* 10(5): 1251-1262.

Biały Z 1959. Ludowa wiedza o drzewach i drewnie w niektórych regionach Polski, *Etnografia Polska* 2: 372-400.

Biegeleisen H 1929. Lecznictwo ludu polskiego, *Prace Komisji Etnograficznej PAU* 12, 406.

Boa E 2004. Wild edible fungi: a global overview of their use and importance to people. *Nonwood forest products* 17. FAO, Rome.

Borris RP 1996. Natural Product Research: Perspectives from a major pharmaceutical company. *Journal of Ethnopharmacology* 51: 29-38.

Broda B, Mowszowicz J 1971. Przewodnik do oznaczania roślin leczniczych, trujących i użytkowych. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa.

Bussmann R, Paniagua Z, Narel Y, Sikharulidze S, Kikvidze Z, Kikodze D, Tchelidze David, Batsatsashvili, Ketevan, Hart, Robbie E. 2017. Plants in the spa – the medicinal plant market of Borjomi, Sakartvelo (Republic of Georgia), Caucasus. *Indian Journal of Traditional Knowledge* 16(1): 25-34.

Bye RA 1986. Medicinal Plants of the Sierra Madre: Comparative Study of Tarahumara and Mexican Market Plants. *Economic Botany* 40(1): 103-124.

Cárdenas M 1943. Notas preliminares sobre la materia médica boliviana. Imprenta Universitaria, Cochabamba.

Cárdenas M 1989. Manual de plantas económicas de Bolivia. Editorial Los Amigos del Libro, La Paz.

Cisek M 1889. Materiały etnograficzne z miasteczka Żołyni w powiecie Przemyskim, *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej* 13: 54-83.

Chętnik A 1928. Jałowiec w życiu, obrzędach i wierzeniach ludu polskiego, *Ziemia* 13(17): 269-274.

Collier J, Collier M 1986. *Visual anthropology: Photography as a research method*. University of New Mexico Press, Albuquerque.

Cruz-Garcia G, Lagunez-Rivera L, Chavez-Angeles MG, Solano-Gomez R 2015. The wild orchid trade in a Mexican local market: diversity and economics. *Economic Botany* 69(4): 291–305.

Cybulski N 1894. Próba badań nad żywieniem się ludu wiejskiego w Galicji, Kraków.

Czyż LM 1989. Ziołolecznictwo ludowe Lasowiaków, Rzeszowiaków i Podgórczan - na podstawie materiałów Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Warszawa, Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN: 161-166.

Czyż LM 1989. Ziołolecznictwo ludowe Rzeszowszczyzny, Wiadomości Zielarskie 31(2): 14-15.

Czyż LM 1993. Bukiety zielne, święcone w dniu Matki Boskiej Zielnej. Warszawa, Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN: 137-140.

Czyż LM, Wysakowska B 1993. Ziołolecznictwo regionu rzeszowskiego w badaniach Kotuli. Warszawa, Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN: 83-117.

De Albuquerque UP, Monteiro JM, Ramos MA, Cavalcanti de Amorim EL 2007. Medicinal and magic plants from a public market in northeastern Brazil. *Journal of Ethnopharmacology* 110: 76–91 129.

De Lucca M, Zalles J 1992. Flora medicinal boliviana-Diccionario enciclopédico. Editorial Los Amigos del Libro, La Paz.

Depowski J 1959. Leżajsk i okolice. Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa.

Dogan Y, Ugulu I, Durkan N 2013. Wild edible plants sold in the local markets of Izmir, Turkey. *Pakistan Journal of Botany* 45 (S1): 177-184.

Dogan Y, Nedelcheva A 2015. Wild plants from open markets on both sides of the Bulgarian-Turkish border. *Indian Journal of Traditional Knowledge* 14(3): 351-358.

Drożdż A 2008. Współdziałanie społeczności wiejskiej podczas obrzędu weselnego (druga połowa XIX i wiek XX) , t. 8, cz. II: Zwyczaje i obrzędy weselne, „Komentarze do Polskiego

Atlasu Etnograficznego“, Wrocław-Cieszyn. Uniwersytet Śląski - Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Cieszyn-Wrocław.

Drożdż A, Kłodnicki Z, Luczaj Ł 2008. Dzikie rośliny jadalne – materiały, mapy i opracowania tekstowe Pracowni Polskiego Atlasu Etnograficznego. W: Dzikie rośliny jadalne. Zapomniany potencjał przyrody, red. Ł. Łuczaj, Arboretum Bolestraszyce. Bolestraszyce, pp. 109-124.

Dumanowski J, Dias-Lewandowska D, Sikorska M 2016. Staropolskie przepisy kulinarne – receptury rozproszone z XVI-XVIII w. Monumenta Poloniae Culinaria, t. 6. Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa.

Ertug F 2004. Wild Edible Plants of the Bodrum Area (Mugla, Turkey). Turkish Journal of Botany 28: 161-174.

Falimirz S 1534. O ziołach i o mocy ich. Drukarnia F. Ungler, Kraków.

Fischer A 1937. Drzewa w wierzeniach i obrzędach ludu polskiego, Lud 35: 60-76.

Fitkowski Ł 2011. Bukiety zielne święcone w dniu Matki Boskiej Zielnej w Sanockiem.

Etnobiologia Polska, 1: 7-19. Garibay-Orijel R, Caballero J, Estrada-Torres A, Cifuentes J

2007. Understanding cultural significance, the edible mushrooms case. Journal of

Ethnobiology and Ethnomedicine 3:4.

Ghorbani A, Saeedi Y, Boer H 2017. Unidentifiable by morphology: DNA barcoding of plant material in local markets in Iran. Plos One 12(4).

Główny Urząd Statystyczny. Rocznik 2012. GUS, Warszawa.

Główny Urząd Statystyczny. Rocznik 2014. GUS, Warszawa.

Gumińska B, Wojewoda W 1985. Grzyby i ich oznaczanie. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.

Harnischfeger G 2000. Proposed guidelines for commercial collection of medicinal plant material. *Journal of Herbs, Spices & Medicinal plants* 7(1):43-50.

Hanlidou E, Karousou R, Kleftoyanni V, Kokkini S 2004. The herbal market of Thessaloniki (N Greece) and its relation to the ethnobotanical tradition. *Journal of Ethnopharmacology* 91: 281–299.

Haur J K 1675. *Oekonomika ziemiańska generalna*. Drukarnia K. Schedel, Kraków.

Hauser L 1883. *Monografia miasta Przemyśla*. Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, Przemyśl.

Henslowa M 1962. Rośliny dziko rosnące w kulturze ludu polskiego (Chaenopodium, Atriplex, Urtica, Rumex, Sambucus). *Archiwum Etnograficzne* t. 25, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.

Houde N 2007. The six faces of traditional ecological knowledge: challenges and opportunities for Canadian co-management arrangements. *Ecology and Society* 12(2): 34.

Hu SY 2005. *Food plants of China*. Chinese University Press, Hongkong.

Kang Y, Łukasz Ł, Kang J, Zhang S 2013. Wild food plants and wild edible fungi in two valleys of the Qinling Mountains (Shaanxi, central China). *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 9: 26.

Karousou R, Deirmentzoglou S 2011. The herbal market of Cyprus: Traditional links and cultural exchanges. *Journal of Ethnopharmacology* 133: 191–203.

Karwicka T 1973. Zakazy związane z drzewami i motywujące je wierzenia. Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.

Kasper-Pakosz R 2014. Przegląd etnobotanicznych badań roślin sprzedawanych na targowiskach. *Etnobiologia Polska* 4: 123-134.

Kasper-Pakosz R, Pietras M, Łuczaj Ł 2016. Wild and native plants and mushrooms sold in the open-air markets of south-eastern Poland. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 12: 45.

Kiryk F 1994. Rzeszów od najdawniejszych czasów do I rozbioru. Krajowa Agencja Wydawnicza, Rzeszów.

Klepacki P 2007. Etnobotanika w Polsce - przeszłość i teraźniejszość. *Analecta* 16/1-2(31-32): 191-245.

Kluk J 1786 - 1788. *Dykcyonarz roślinny*, tom 1-3. Warszawa.

Kłodnicki Z 1971. *Polski atlas etnograficzny. Zeszyt IV. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.* Warszawa.

Kondracki J 2002. *Geografia regionalna Polski.* Warszawa, PWN.

Kool A, de Boer HJ, Krüger Å, Rydberg A, Abbad A, Björk L, Martin G 2012. Molecular identification of commercialized medicinal plants in Southern Morocco. *PloS one* 7(6): e39459.

Kowalska-Lewicka A 1964. *Etnobotanika. Etnografia Polska* 8: 207-214.

Kowalska-Lewicka A (red.) 1973. *Pożywienie ludności wiejskiej*, Kraków, Muzeum Etnograficzne w Krakowie.

Köhler P 1996 - Rośliny poświęcone kultowi Maryi w zielniku Seweryna Udzieli. Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Kraków.

Köhler P 1986. Józefa Rostafińskiego "Odezwa do nie botaników o zbieranie ludowych nazw roślin. *Wszech świat* 87(1): 13–16.

Köhler P 1993. Ankieta Józefa Rostafińskiego z 1883 roku dotycząca ludowego nazewnictwa roślin w Polsce. *Analecta Studia i Materiały z Dziejów Nauki* 2(2): 89–119.

Köhler P 1993. Ziółolecznictwo na Rzeszowszczyźnie w XIX w. w świetle ankiety Rostafińskiego. Warszawa, Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN: 119 -123.

Köhler P 2015. Odpowiedź Jana Liszewskiego (1852-1894) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850-1928) ogłoszoną w 1883 r. dotycząca Warmii. *Etnobiologia Polska* 5: 41-46.

Köhler P 2016. Rośliny święcone w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850–1928) z 1883 r. *Etnobiologia Polska* 6: 129- 190.

Kotowski M 2016. Differences between European regulations on wild mushroom commerce and actual trends in wild mushroom picking. *Slovensky Narodopis* 64(2): 169 – 178.

Kujawska M 2011. Etnobotanika miejska: perspektywy, tematy, metody. *Etnobiologia Polska* 1: 31-42.

Kujawska M, Łuczaj Ł, Sosnowska J, Klepacki P 2016. Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych: słownik Adama Fischera. PTL, Wrocław.

Kurek H 2001. Przemiany językowe wsi na przykładzie wybranych nazw roślin z okolic Dukli. Język a kultura t.16, Świat roślin w języku i kulturze. Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

Kuźnicka B 1993. Zioloznawstwo w dawnej i współczesnej kulturze Rzeszowszczyzny. Warszawa, Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN.

Libera Z, Paluch A 1993. Lasowiacki zielnik. Varia Kolbuszowskie 2 Kolbuszowa: Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy w Kolbuszowej.

Łuczaj Ł 2008a. Dziko rosnące rośliny jadalne w ankiecie Józefa Rostafińskiego z roku 1883. Wiadomości Botaniczne: 52 (1/2).

Łuczaj Ł 2008b. Archival data on wild food plants eaten in Poland in 1948. Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 4: 4.

Łuczaj Ł 2008c. Zapomniane dzikie rośliny pokarmowe południa polski – czyściec błotny, paprotka zwyczajna, bluszcz kurdybanek i ostrożeń łąkowy. W: Łuczaj Ł, red. Materiały z konferencji Dzikie rośliny jadalne – zapomniany potencjał przyrody. Arboretum i Zakład Fizjografii, Przemyśli-Bolestraszyce, pp. 183-199.

Łuczaj Ł 2008d. Dzikie rośliny jadalne używane w okresach niedoboru żywności we wschodniej części Karpat (powiaty Krosno, Sanok, Lesko, Nadwórna, Kosów i Kołomyja) według ankiety szkolnej z 1934 roku. W: Łuczaj Ł, red. Materiały z konferencji Dzikie rośliny jadalne – zapomniany potencjał przyrody Przemyśl-Bolestraszyce. Arboretum i Zakład Fizjografii, Przemyśli-Bolestraszyce, pp. 161-181.

Łuczaj Ł 2008e. Bukiety święcone w dniu Matki Boskiej Zielnej w Beskidzie Niskim i Dołach Jasielsko Sanockich. Płaj 36: 56-65.

Łuczaj ŁJ 2010a Plant identification credibility in ethnobotany: a closer look at Polish ethnographic studies. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 6: 36.

Łuczaj Ł.2011a Dziko rosnące rośliny jadalne użytkowane w Polsce od połowy XIX w. do czasów współczesnych. *Etnobiologia Polska* 1:57-125.

Łuczaj Ł 2011b. Herbal bouquets blessed on Assumption Day in south- eastern Poland: freelisting versus photographic inventory. *Ethnobotany Research and Applications* 9: 1-25.

Łuczaj Ł 2011c. Changes in Assumption Day Herbal Bouquets in Poland: A Nineteenth Century Study Revisited. *Economic Botany* 65(1): 66-75.

Łuczaj Ł 2012. A relic of medieval folklore: Corpus Christi Octave herbal wreaths in Poland and their relationship with the local pharmacopoeia. *Journal of Ethnopharmacology*, 142: 228-240.

Łuczaj ŁJ, Dumanowski J, Köhler P, Mueller-Bieniek A 2012. The use and economic value of manna grass (*Glyceria*) in Poland from the middle ages to the twentieth century. *Human Ecology* 40(5): 721-33.

Łuczaj Ł, Köhler P. 2014. Grzyby w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850-1928) ogłoszonej w 1883 r. Mushrooms in Józef Rostafiński's (1850-1928) questionnaire from 1883. *Etnobiologia Polska* 4: 5-54.

Łuczaj Ł, Köhler P, Pirożnikow E, Graniszewska M, Pieroni A, Gervasi T 2013. Wild edible plants of Belarus: from Rostafiński's questionnaire of 1883 to the present. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 9: 21.

Łuczaj Ł, Nieroda Z 2011. Collecting and Learning to Identify Edible Fungi in Southeastern Poland: Age and Gender Differences. *Ecology of Food and Nutrition* 50: 319–336.

Łuczaj Ł, Oklejewicz K, Nowak K, Pirożnikow E 2008. Ludowe nazwy głogów (*Crataegus*) i róż (*Rosa*) w Polsce od końca XIX w. do czasów obecnych. *Rocznik Dendrologiczny* 56: 115-129.

Łuczaj ŁJ, Svanberg I, Köhler P 2011. Marsh woundwort, *Stachys palustris* L.(Lamiaceae): an overlooked food plant. *Genetic Resources and Crop Evolution* 58(5): 783-93.

Łuczaj Ł, Szymański W 2007. Wild vascular plants gathered for consumption in the Polish countryside: a review. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 3: 17.

Łuczaj Ł, ZovkoKončić M, Miličević T, Dolina K, Pandža M 2013. Wild vegetable mixes sold in the markets of Dalmatia (southern Croatia), *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 9: 2.

Macía M J, García E, Vidaurre PJ 2005. An ethnobotanical survey of medicinal plants commercialized in the markets of La Paz and El Alto, Bolivia. *Journal of Ethnopharmacology* 97(2): 337–350.

Marcin z Urzędowa 1595. *Herbarz Polski...*, Kraków.

Marciniak M 2008. Dzikie rośliny jadalne w kulturze wsi wschodniej części polskich Karpat. W: Łuczaj Ł, red. *Materiały z konferencji Dzikie rośliny jadalne – zapomniany potencjał przyrody*. Arboretum i Zakład Fizjografii, Przemyśli-Bolestraszyce, pp. 125-132.

Martin G 1992. Searching for plants in peasant market-places. W: Plotkin MJ, Famolare L, red. *Sustainable harvest and marketing of rainforest products*. Island Press, Washington, pp. 212-223.

Maurizio A 1926. *Pożywienie roślinne i rolnictwo w rozwoju dziejowym*. Kasa Mianowskiego, Warszawa.

- Moerman DE 1996. An Analysis of the Food Plants and Drug Plants of Native North America. *Journal of Ethnopharmacology* 52: 1-22.
- Montoya Esquivel A, Estrada Torres A, Kong A, Juárez Sánchez L 2001. Commercialization of wild mushrooms during market days of Tlaxcala, Mexico. *Micologia Aplicada International* 13(1): 31-40.
- Moraczewski W 1939. Sprawa odżywiania ludu w Polsce, *Wieś i Państwo*: 321-328 (część I), 408—415 (część II).
- Moszyński K 1967. *Kultura ludowa Słowian*, t. 1 Warszawa, Książka i Wiedza, wyd. 2.
- Mowszowicz J 1970. Botaniczne zestawienie naczyniowych roślin jadalnych dziko rosnących w naszym kraju. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria 2*, 36: 3-22.
- Mowszowicz J 1982. *Przewodnik do oznaczania krajowych roślin trujących i szkodliwych*. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
- Muszyński J 1927. Wileńskie zioła ludowe. *Wiadomości Farmaceutyczne* 21-22: 469-476.
- Nedelcheva A, Dogan Y 2015. An ethnobotanical study on wild medicinal plants sold in the local markets at both sides of the Bulgarian–Turkish border. *Planta Medica* 81(16): 13.
- Nguyen MLT, 2005. Cultivated plant collections from market places. *Ethnobotany Research and Applications* 3:5-016.
- Nguyen MLT, Doherty KT, Wieting J, 2008. Market survey research: a model for ethnobotanical education. *Ethnobotany Research and Applications* 6:87-092.
- Novak FA 1975. *Wielki atlas roślin*. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
- Oblitas E (1992). *Plantas medicinales de Bolivia*. Editorial Los Amigos del Libro, La Paz.

- Odugbemi T (ed.) 2006. Outlines and Pictures of Medicinal Plants from Nigeria: 1 – 85.
- Olowokudejo JD, Kadiri AB, Travih VA 2008. An Ethnobotanical Survey of Herbal Markets and Medicinal Plants in Lagos State of Nigeria. *Ethnobotanical Leaflets* 12: 851-65.
- Olszowy B, Tylkowa D 1968. Z zagadnień medycyny ludowej w Karpatach, *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie* 3: 181-186.
- Orłóś H 1971. Atlas grzybów leśnych. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
- Orłowicz M 1921. Jarosław, jego przeszłość i zabytki. Książnica Polska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, Warszawa.
- Ouarghidi A, Powell B, Martin GJ, De Boer H, Abbad A 2012. Species Substitution in Medicinal Roots and Possible Implications for Toxicity of Herbal Remedies in Morocco. *Economic Botany* 66(4): 370–382.
- Paluch A 1984. Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Paluch A 1985. Etnobotanika. Materiały z I Ogólnopolskiego Seminarium Etnobotanicznego, Kolbuszowa 19-20.07.1980. Kolbuszowa.
- Peintner U, Schwarz S, Mešić A, Moreau PA, Moreno G, Saviuc P 2013. Mycophilic or Mycophobic? Legislation and Guidelines on Wild Mushroom Commerce Reveal Different Consumption Behaviour in European Countries. *Institut de Genetique et Microbiologie. PloS one* 8(5): e63926.
- Pemberton RW, Lee NS 1996. Wild food plants in South Korea; Market presence, new crops, and exports to the United States. *Economic Botany* 50(1): 57-70.

Petkevičius R, Typek J, Bilek M 2014. Jan Kazimierz Muszyński (1884-1957) prekursorem badań etnobotanicznych na Litwie. *Etnobiologia Polska* 4: 55-82.

Pieczonka J 1986. Rośliny dziko rosnące stosowane przez Lasowiaków w leczeniu zwierząt domowych *Materiały z Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku* 29: 91-99.

Plichta P 1891. Przyczynki zebrane w Sokołowie pod Rzeszowem *Wiśła* 5: 638-642.

Prance GT 1991. What is ethnobotany today? *Journal of Ethnopharmacology* 32: 209-216.

Rak S 1968. Nieco o magii w lecznictwie ludowym, *Prace i Materiały z Badań Etnograficznych Muzeum Okręgowego w Rzeszowie* 2: 231-242.

Rostafiński J 1883a. W sprawie odezwy, upraszającej o zbieranie materyałów do historii hodowli i użytków roślin w Polsce, *Czas* 179: 3.

Rostafiński J 1883b. Materyały do historii hodowli i użytków roślin w Polsce. *Kurier Rzeszowski* 1(15): 4.

Rostafiński J 1953. Przewodnik do oznaczania roślin w Polsce dziko rosnących. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.

Rostafiński J, Seidel O 1962. Przewodnik do oznaczania roślin. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.

Rutkowski L 1998. Klucz do oznaczania roślin naczyniowych Polski nizinowej. Wydawn. Naukowe PWN, Warszawa.

Ruszel K 1993. Funkcje lecznictwa ludowego w kulturze wsi rzeszowskiej w XIX i XX. Warszawa, Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN: 61-67.

Sarna W 1898. Pożywienie i napoje, Opis powiatu krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym. Nakładem Autora, Przemyśl.

Schocha CL, Seifertb K, Huhndorf S 2012. Nuclear ribosomal internal transcribed spacer (ITS) region as a universal DNA barcode marker for Fungi. PNAS 109(16): 6241–6246.

Shirai Y, Rambo A T 2014. Urban Demand for Wild Foods in Northeast Thailand: A survey of edible wild species sold in the Khon Kaen municipal market. Ethnobotany Research and Applications 12: 113-129.

Siennik M 1564. Lekarstwa doświadczone... któremu są przydane lekarstwa końskie. Kraków, drukarnia Łazarz Andrysowicz, przedr. 1955 A. Perenc. Pierwsze druki weterynaryjne w Polsce.

Siennik M 1568. Herbarz, to jest ziół tutecznych, postronnych i zamorskich opisanie, co za moc mają, a jako ich używać tak ku przestrzeżeniu zdrowia ludzkiego, jako ku uzdrowieniu rozmaitych chorób, teraz nowo wedle herbarzów dzisiejszego wieku i innych zacnych medyków poprawiony... Kraków, drukarnia M. Szarffenberg.

Silalahi M, Nisyawati, Walujo EB, Supriatna J, Mangunwardoyo W 2015. The local knowledge of medicinal plants trader and diversity of medicinal plants in the Kabanjahe traditional market, North Sumatra, Indonesia. Journal of Ethnopharmacology 175: 432 – 443.

Smalec A 2014. Jarmarki jako forma promocji produktów tradycyjnych. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego – Problemy Zarządzania Finansów i Marketingu 35: 253–66.

Stanko J 1472. Antibolomenum Benedicti Parthi. Wyd. J. Rostafiński Symbola ad historiam naturalem medii aevi, Kraków 1900; rękopis: Biblioteka Kapitulna Krakowa nr 225.

Styczyński M 2012. Zielnik podróżny. Ruthenus, Krosno.

Sucholas J 2016. Zioła i rośliny świąteczne miejskiego targowiska w Poznaniu (Wielkopolska): powrót do badań Szulczewskiego po 80 latach. Etnobiologia Polska 6: 7-30.

Syreński Sz 1613. Zielnik Herbarzem z ięzyka Łacinskiego zowią. To iest Opisanie własne imion, kształtu, przyrodzenia, skutkow, y mocy Zioł wszelakich Drzew, Krzewin y korzenia ich, Kwiatu, Owocow... Kraków.

Szafer W, Kulczyński S, Pawłowski B 1969. Rośliny polskie. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Szafer W 1925. Kilka uwag o tzw. mannie, Orli Lot 6(2-3): 35-36.

Szromba-Rysowa Z 1986. Uczta pogrzebowa w zwyczajach i wierzeniach ludowych. Polska Sztuka Ludowa - Konteksty 40: 1-2.

Szromba-Rysowa Z 1966. Zbieranie i użytkowanie płodów naturalnych, [w:] M. Gładysz, Stare i Nowe Siołkowice, Biblioteka Etnografii Polskiej 12: 147-159.

Szulczewski J 1932. Rośliny w mianownictwie, przesądach i lecznictwie ludu wielkopolskiego. Lud 31: 93-100.

Szulczewski JW 1933. Grzyby sprzedawane na targach Poznania. Rocznik Nauk Rolniczych i Leśnych 29: 1-12.

Szulczewski JW 1935. O handlu roślinami leczniczymi na targach w Poznaniu. Poznań: Wydawnictwo Okręgowego Komitetu Ochrony Przyrody w Poznaniu. Poznań: 80-87.

Szulczewski JW 1996. Pieśń bez końca: Zbiór tekstów folklorystyczno-etnograficznych pod redakcją Wojciecha Łysiaka. PSO, Poznań.

Świejkowski L 1952. Klucz do oznaczania polskich roślin leczniczych i przemysłowych. Wydawnictwo Polskiego Związku Zielarskiego, Kraków.

Tylkowa D 1989. Medycyna ludowa w kulturze wsi Karpat polskich: tradycja i współczesność. Ossolineum, Wrocław.

Udziela S 1935. Legendy i opowiadania ludu polskiego o drzewach, kwiatach i ziołach. Archiwum Muzeum Etnograficznego w Krakowie, rękopis.

Van Andel T, Myren B, Van Onselen S 2012. Ghana's herbal market. *J Ethnopharmacol* 140(2): 368–78.

Wodecki H 1893. Przyczyunki do lecznictwa ludowego w Galicji Zachodniej z okolic Sokołowa i Kańczugi pod Rzeszowem. *Wisła* 7: 167-168.

Wyżycki G (1845). *Zielnik ekonomiczno-techniczny*. Tom 2. Wilno.

Xu YK , Tao GD , Liu HM, Yan KL, Dao XS 2004. Wild vegetable resources and market survey in Xishuangbanna~ southwest China. *Economic Botany* 58(4): 647-667.

Zajac A, Zajac M 2001. Atlas rozmieszczenia roślin naczyniowych w Polsce. Uniwersytet Jagielloński, Kraków.

[Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 października 2014 r. w sprawie ochrony gatunkowej roślin]

<http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140001409> (1.08.2016)

[Lista roślin: lista wszystkich gatunków roślin]

<http://www.theplantlist.org/> (10.03.2016)

[Index Fungorum]

<http://www.indexfungorum.org/> (10.03.2016)

[American Anthropological Association Code of Ethics]

<http://www.aaanet.org/issues/policy-advocacy/upload/AAA-Ethics-Code-2009.pdf>.

(10.03.2016)

[International Society of Ethnobiology Code of Ethics (with 2008 additions)]

<http://ethnobiology.net/code-of-ethics/> (10.03.2017)

[Polski Atlas Etnograficzny, Mapy Polskiego Atlasu Etnograficznego (opublikowane)]

<http://www.archiwumpae.us.edu.pl/collections/show/1>

[Z czym można pomylić kanię?

<http://lukaszluczaj.pl/z-czym-mozna-pomylic-kanie/>]

Summary

The study of plants and fungi sold in open-air markets is an important part of ethnobotanical enquiry. Several articles from South and North America, Asia, Africa and Europe have already been published, Actually the first inventories of plants and fungi sold in markets were performed by Polish researchers – Muszyński from Vilnius (medicinal plants, 1927) and Szulczewski from Poznań (medicinal plants and edible mushrooms, 1933), but there is a lack of contemporary studies recording plants and fungi sold in Eastern Europe.

The aim of this study was to record native and wild species sold in open-air markets in Poland.

Four of the largest open-air markets of south-eastern Poland (Rzeszów, Przemyśl, Jarosław, Leżajsk) were visited regularly, and the plants sold in them were recorded between 2013 and 2015. In each market, 25 sellers were interviewed. All the plants sold in the markets were photographed regularly. Voucher specimens were collected and fungi were identified using DNA barcoding. Altogether, 452 species of plants were recorded, 117 of them native to Poland or naturalized – 19 only collected from the wild and 12 both wild and cultivated. Seventeen of the species are under legal protection. Most protected plants were sold from cultivation. Ornamental plants constituted a large section of the market, and they dominated the group of native species. Food plants dominated among wild-collected plants and were sold mainly as fruits for jams, juices and alcoholic drinks, or as culinary herbs. Very few medicinal or green vegetable plants were sold. An interesting feature of the markets was the sale of *Ledum palustre* as an insect repellent. Thirty-two species of fungi were sold (including two cultivated species), all of them for culinary purposes. Two species (*Lactarius quieticolor*, *Leccinum schistophilum*) are new to the mycobiota of Poland.

Streszczenie

Badanie roślin i grzybów sprzedawanych na targach stanowi ważną część badań etnobotanicznych. Zostało już opublikowanych kilka artykułów na ten temat z Ameryki Południowej i Północnej, Azji, Afryki i Europy. Podkreślić należy, że pierwsze spisy roślin i grzybów sprzedawanych na targach opublikowali polscy badacze - Muszyński z Wilna (rośliny lecznicze, 1927) i Szulczewski z Poznania (lekarstwa roślinne i jadalne grzyby, 1933), ale brak jest współczesnych badań dotyczących roślin i grzybów sprzedanych w Europie Wschodniej.

Celem badań była rejestracja rodzimych i dzikich gatunków sprzedawanych na targach w Polsce.

Cztery największe targi Polski południowo-wschodniej (Rzeszów, Przemyśl, Jarosław, Leżajsk) były regularnie odwiedzane, a sprzedawane na nich rośliny były rejestrowane w latach 2013 - 2015. Na każdym rynku z 25 sprzedawcami przeprowadzono ankiety. Wszystkie rośliny sprzedawane na targach były regularnie fotografowane. Pobrane próbki zostały zasuszone, a grzyby zidentyfikowano z użyciem kodów kreskowych DNA. Łącznie zarejestrowano 452 gatunki roślin, 117 z nich to gatunki rodzime lub trwale zadomowione - 19 zebrano tylko z naturalnych stanowisk, a 12 jest zbieranych ze stanu dzikiego i uprawianych. Siedemnaście gatunków podlega ochronie prawnej. Większość sprzedawanych roślin chronionych pochodziła z uprawy. Rośliny ozdobne stanowiły dużą część rynku i dominowały wśród gatunków rodzimych. Rośliny spożywcze dominowały wśród roślin dzikich i sprzedawane były głównie jako owoce na dżemy, soki i napoje alkoholowe lub jako zioła kulinarne. Sprzedawano bardzo mało roślin leczniczych i zielonych warzyw. Ciekawą cechą rynków była sprzedaż *Ledum palustre* jako środka odstraszającego owady. W sprzedaży zanotowano trzydzieści dwa gatunki grzybów (w tym dwa gatunki uprawiane), wszystkie do celów kulinarnych. Dwa gatunki grzybów (*Lactarius quieticolor*, *Leccinum schistophilum*) są nowością dla mikrobioty Polski.

A n e k s

Załącznik 1.

Treść ankiety przeprowadzanej na badanych targowiskach.

Targ

- Rzeszów
- Jarosław
- Leżajsk
- Przemyśl

Płeć

- Kobieta
- mężczyzna

Wiek -

Miejsce urodzenia -

Miejsce zamieszkania –

Zawód –

1. Dlaczego pan/pani zajmuje się sprzedażą roślin/ grzybów?

.....

2. Jak długo zajmuje się pan/pani sprzedażą roślin/grzybów na targu? -

3. Czy poza roślinami/grzybami sprzedaje pan/pani inny asortyment? -

4. Jakie rośliny przeważają w pana/ pani zbiorze?

- leśne
- łąkowe
- ogrodowe

5. Skąd pozyskuje pan/ pani sprzedawane rośliny? –

6. Czy są wśród nich gatunki lecznicze?

- tak
- nie

Jakie? –

Na jakie schorzenia są polecane te gatunki? -

7. Czy są wśród nich gatunki chronione?

- tak
- nie

Jakie? –

8. Czy są wśród nich gatunki dzikie?

- tak
- nie

Jakie? –

Załącznik 2

Odpowiedź Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w sprawie pozyskiwania dziko rosnących roślin pod ochroną częściową.

REGIONALNA DYREKCJA OCHRONY ŚRODOWISKA W RZESZOWIE

Rzeszów, dnia 21 lutego 2017 r.

WPN.600.3.21.2017.AKw.2

Pani
Renata Kasper-Pakosz

W nawiązaniu do pisma przesłanego drogą elektroniczną dnia 17 lutego 2017 r. w sprawie procedur sprzedaży gatunków objętych ochroną gatunkową, uprzejmie informuję co następuje.

Przy rozważaniu zakazów dotyczących gatunków chronionych w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na pochodzenie konkretnej rośliny/grzyba/zwierzęcia. Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. (Dz. U. z 2016 r. poz. 2134 z późn. zm.) rozróżnia gatunki dziko występujące oraz gatunki inne niż dziko występujące. Za gatunki dziko występujące uważa się gatunki niepochodzące z uprawy lub hodowli oraz gatunki wprowadzone do środowiska przyrodniczego w celu odbudowy lub zasilenia populacji. Podział ten warunkuje zakazy, które zostały nałożone na działania względem gatunków chronionych o czym mówią art. 51 oraz 52 ww. ustawy uszczegółowione zapisami aktów wykonawczych tj. rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 października 2014 r. w sprawie ochrony gatunkowej roślin (Dz. U. z 2014 r., poz. 1409), rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 9 października w sprawie ochrony gatunkowej grzybów (Dz. U. z 2014 r, poz. 1408) oraz rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 16 grudnia 2016 r. w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt (Dz. U z 2016 r., poz. 2183).

Odnosząc się do przykładu czosnku niedźwiedziego (*Allium ursinum*), biorąc pod uwagę powyższe należało by rozważyć dwa przypadki.

Jeżeli analizowana roślina występuje dziko (wedle przytoczonej wyżej definicji), wówczas obowiązują względem niej m.in. zakazy umyślnego niszczenia, umyślnego zrywania lub uszkodzenia, pozyskiwania lub zbioru, posiadania oraz zbywania czy też oferowania do sprzedaży. W celu legalnego pozyskania tej rośliny wymagana jest zgoda właściwego miejscowo regionalnego dyrektora ochrony środowiska. Zgoda wydawana jest w formie decyzji administracyjnej na wniosek, którego niezbędne elementy określa art. 56 ust. 6 ustawy o ochronie przyrody. W odniesieniu do czosnku niedźwiedziego, jako że jest to gatunek wymieniony w załączniku nr 3 rozporządzenia o którym mowa wyżej, uzyskanie zezwolenia na pozyskanie okazów gatunku umożliwi m.in. niszczenie, uszkodzenie a także posiadanie zbywanie czy oferowanie do sprzedaży (§ 8 pkt. 2 lit. a rozporządzenia).

Spełniamy wymagania EMAS – zarządzamy urzędem efektywnie, oszczędnie i prośrodowiskowo

ul. Józefa Piłsudskiego 38, 35-001 Rzeszów tel.: 17 78 50 044, fax: 17 85 21 109, sekretariat.rzeszow@rdos.gov.pl, rzeszow.rdos.gov.pl

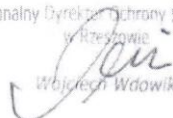
Podsumowując posiadane zezwolenia na pozyskanie pozwala w tej sytuacji na legalny handel okazami analizowanego gatunku.

Inaczej sprawa się przedstawia jeżeli czosnek niedźwiedzi jest uprawiany. Wówczas, jako roślina inna niż dziko występująca, ograniczona jest jedynie zakazem umyślnego wprowadzania do środowiska przyrodniczego, natomiast pozyskiwanie czy sprzedaż nie wymagają zezwolenia regionalnego dyrektora ochrony środowiska. Niemniej jednak osoba prowadząca sprzedaż okazów takiej rośliny powinna udowodnić, że została ona pozyskana z własnej uprawy.

Otrzymuje:

- 1) adresat
- 2) ad acta

Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska
w Rzeszowie

Wojciech Wdowik

Załącznik 3

Tabela zbiorcza wszystkich gatunków zarejestrowanych w badaniach.

